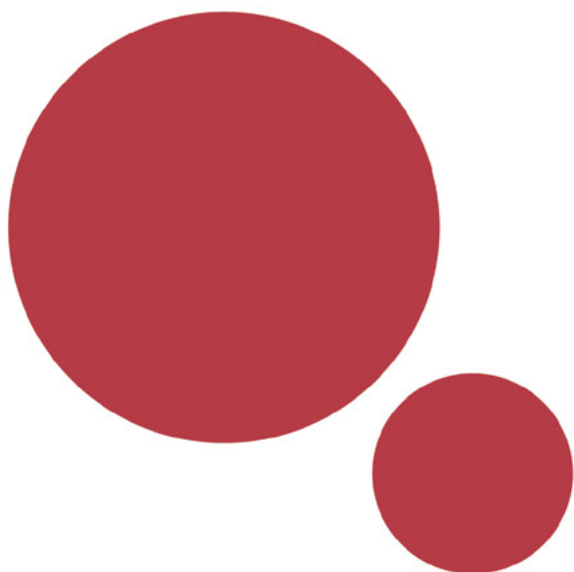

ФОРМАЛНА РЕАКЦИЈА НА ИЗВРШИОЦЕ СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШТАВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

Студија о добрим праксама

Др сци Срђан Вујовић
Др сци Горјана Вујовић

Др сц. Срђан Вујовић
Др сц. Горјана Вујовић

ФОРМАЛНА РЕАКЦИЈА НА ИЗВРШИОЦЕ
СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШЋАВАЊА И
ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

Студија о добрим праксама

Сарајево, 2021.

Назив публикације:

ФОРМАЛНА РЕАКЦИЈА НА ИЗВРШИОЦЕ СЕКСУАЛНОГ
ИСКОРИШТАВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

- Студија о добрим праксама -

Издавач: Save the Children in North West Balkans

Аутори: Др сци Срђан Вујовић

Др сци Горјана Вујовић

Вођа тима: Аида Ивковић

Графички дизајн: VISIA d.o.o.

Штампа: Графика Шаран

Тираж: 200

Ова публикација израђена је у оквиру пројекта „Зауставити насиље над дјецом: Превенција и рад на спречавању сексуалног искориштавања и злостављања дјеце у дигиталном окружењу у Босни и Херцеговини“, чију су реализацију подржали Global Fund to End Violence Against Children и УНИЦЕФ.

Ставови и мишљења одговорност су аутора и не одражавају званичне ставове или мишљења УНИЦЕФ-а.

Сва права су задржана. Садржај ове публикације може се слободно користити или копирати у некомерцијалне сврхе, уз обавезно навођење извора.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Национална и универзитетска библиотека
Босне и Херцеговине, Сарајево

343.54-053.2(497.6)

ВУЈОВИЋ, Срђан

Формална реакција на извршиоце сексуалног искориштавања и злостављања дјеце : студија о добрим праксама / Срђан Вујовић, Горјана Вујовић - Сарајево: Save the Children, 2021. - 56 стр. : илустр. ; 30 цм

О ауторима: стр. 53. - Биљешке уз текст. - Библиографија: стр. 41-45.

ISBN 978-9926-462-34-5

1. Вујовић, Горјана

COBISS.BH-ID 43535622

САДРЖАЈ

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА У ТЕКСТУ	7
ПРЕДГОВОР	8
САЖЕТАК	9
1. УВОД	11
2. МЕТОД	13
3. РАЗУМИЈЕВАЊЕ КЉУЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА ФЕНОМЕНА СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШЋАВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ	15
3.1 Тежина СИЗД-а и кључни елементи	15
3.2 Појам дјетета као жртве у феномену СИЗД-а	15
3.3 Извршилац СИЗД-а: Појам и карактеристике	16
3.3.1 Опште карактеристике извршиоца: На кога реагијемо?	17
3.3.2 Специфичне карактеристике извршиоца које детерминишу адекватне реакције	18
3.4 Понашање које представља СИЗД	20
4. ПРЕГЛЕД ПРАКСИ У РЕАКЦИЈИ НА ИЗВРШИОЦЕ СИЗД-а У БиХ	23
4.1 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз кривичноправни и пенални систем у БиХ	23
4.2 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима у БиХ кроз пост-пеналне мјере	24
5. ПРЕГЛЕД ДОБРИХ ПРАКСИ У РЕАКЦИЈИ НА ИЗВРШИОЦЕ У СИЗД-А У СВИЈЕТУ	26
5.1 Праксе у реакцији према извршиоцима који нису формално идентификовани	26
5.2 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз кривичноправни и пенални систем	29
5.2.1 Сексуални деликти и сврха кажњавања у савременом кривичном поступку	29
5.2.2 Добре праксе у избору врсте и мјере санкције и повезаних мјера	31
5.2.3 Третман извршиоца СИЗД-а у казнено-поправним установама	32
5.3 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз пост-пеналне мјере	34
6. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	37
7. СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ	41
Научна и стручна литература	41
Правни акти	45
8. ПРИЛОЗИ.	46
Прилог 1. Протокол за полуструктурирани интервју	46
Прилог 2. Списак интервјуисаних експерата/професионалаца	48
Прилог 3. Преглед кривичних дјела сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце у кривичним законима у БиХ у односу на предвиђене казне	49
Прилог 4. Приказ максималних казни за деликте СИЗД-а у Аустралији	50
Прилог 5. Законска добна граница за пристанак на секс у Европи	51
Прилог 6. Фактори ризика за извршење СИЗД-а	52
О АУТОРИМА	53
РЕЦЕНЗИЈЕ	54
Закључак и приједлог	55

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА У ТЕКСТУ

БДБиХ. Брчко дистрикт Босне и Херцеговине

БиХ. Босна и Херцеговина

ФБиХ. Федерација Босне и Херцеговине

РС. Република Српска

СИЗД. Сексуално искоришћавање и злостављање дјеце (енг. child sexual exploitation and abuse – CSEA)

ПРЕДГОВОР

Ово је студија о добрим праксама и њиховим ограничењима у реакцији према извршиоцима сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце. Користећи се научним методима циљ студије је направити прву систематску анализу у овој области у Босни и Херцеговини, која ће даље служити као основ за позитивне промјене у званичним политикама супротстављања криминалитету. Студија је спроведена у оквиру пројекта „Превенција и спрјечавање сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце у дигиталном окружењу у Босни и Херцеговини”, који спроводи Конзорцијум за заштиту дјеце БиХ, који чине UNICEF BiH, Међународни форум солидарности Emmaus и Save the Children за Сјеверозападни Балкан.

Иако се из угла грађанина с просјечним знањем може чинити да се овдје ради о теми која нема много димензија, ова студија открива њену изузетну сложеност, идентификујући много питања која морају да се размотре с циљем адекватног реаговања према извршиоцима ове врсте антисоцијалног понашања. Иако су идентификоване различите праксе у овој области, за потребе овог документа узете су у обзир само оне које могу да се примијене у друштвеним околностима у нашој земљи, поштујући прихваћене међународне стандарде и важећи правни оквир. Тако из анализа изостају оне праксе које због свог садржаја или начина примјене нису адекватне за правну традицију и савремено право у Босни и Херцеговини. Аутори су након спроведене студије као посебан утисак о теми издвојили чињеницу о постојању великих баријера у Босни и Херцеговини кад је ријеч о препознавању важности адекватне реакције на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце. Свјесне чињенице да адекватном реакцијом на извршиоце директно штите потенцијалне жртве, европске земље које су развиле добре праксе отклониле су такве баријере.

Посебан допринос реализацији ове студије, пристанком да учествују у полуструктурираним интервјуима и детаљним информацијама које су понудили, дали су професионалци из домаћих и страних правосудних институција, казнено-поправних завода као и других владиних и невладиних тијела којима је циљ сузбијање сексуалне експлоатације и злостављања дјеце.

САЖЕТАК

Због ограниченог знања и уског разумијевања самог феномена сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце (СИЗД) слика о извршиоцу овог антисоцијалног понашања проткана је многим предрасудама у стручној и, нарочито, општој јавности. Посљедица тога је прилично једноличан приступ у реакцији на извршиоце, који је првенствено утемељен на кривичноправном и пеналном систему. Циљ ове студије је да се идентификују и опишу добре праксе у реакцији према извршиоцима СИЗД-а које постоје у Босни и Херцеговини (БиХ), али нарочито оне које су успостављене у земљама с богатијом традицијом у супротстављању криминалитету.

Сprovedена студија базира се на квалитативним методима прикупљања података, које укључују анализу садржаја докумената, догматско-правни метод и метод испитивања примјеном полуструктурираних интервјуа. Испитаници у овим интервјуима били су домаћи (9) и страни (12) експерти из области и професионалци надлежни за рад с извршиоцима СИЗД-а.

Правно одређење и разумијевање феномена СИЗД-а представља полазни основ за разматрање реакције на извршиоце ових антисоцијалних понашања. Основним елементима феномена СИЗД-а, који су кључни за одабир адекватних мјера реакције према извршиоцима, сматрају се: (а) карактеристике дјетета као жртве, (б) карактеристике извршиоца и (в) манифестовано понашање или радња извршења. Наиме, узраст дјетета жртве, његова зрелост, као и пол често детерминишу степен посљедица по жртву, што треба довести у везу с избором реакције за извршиоца. С друге стране, карактеристике извршилаца су различите, па на неке од њих треба да се примијене мјере заштите и поступања у њиховом најбољем интересу (нпр. дјеца извршиоци СИЗД-а), док се у неким случајевима оправданим сматрају и дугорочне затворске казне. На крају, нису сви облици СИЗД-а једнако тешки, па реакција мора бити различита. Док се неки од њих могу сматрати лаким кривичним дјелима (нпр. grooming), други облици СИЗД-а сврставају се у тешка кривична дјела.

Добре праксе у реаговању на СИЗД могу се подијелити на: (1) реакцију према оним извршиоцима које органи формалне социјалне контроле још нису идентификовали; (2) реакцију на извршиоце кроз кривичноправни и пенални систем, тј. кроз избор и примјену кривичноправних санкција и мјера и (3) реакцију на извршиоце кроз пост-пенални третман, односно мјере након извршења кривичноправних санкција и мјера. Земље које су развиле добре праксе на темељу утврђених чињеница развијају мјере реакције на сва три поменуто нивоа.

Резултати показују да се у БиХ није урадило много када је у питању реакција на извршиоце СИЗД-а, а она се углавном заснива на кривичноправном реаговању у смислу примјене кривичноправних санкција и мјера. При томе професионалци који су учествовали у интервјуима изражавају незадовољство одмјеравањем казни и самим третманом ове врсте извршилаца у казнено-поправним заводима. У Босни и Херцеговини не постоји реакција према извршиоцима које органи формалне

социјалне контроле још нису идентификовали, а једини облик реаговања у смислу пост-пеналног периода је уписивање у регистар особа које су извршиле СИЗД, који постоји само за подручје Републике Српске. Увођење оваквог регистра има изузетан потенцијал у контексту добрих пракси, али истовремено треба да се ради на унапрјеђењу одредби закона о овом регистру.

С друге стране, добре праксе у свијету показују позитивне трендове у раду с извршиоцима које још нису идентификовали органи формалне социјалне контроле. Полазећи од чињенице да велики број случајева СИЗД-а остаје неоткривен те да велики број извршилаца не жели свјесно да повриједи дијете, развијене земље одлучују се за успоставу канала комуникације с неидентификованим (потенцијалним) извршиоцима како би им се пружила одговарајућа подршка да не би (поново) извршили дјело (нпр. Велика Британија, Њемачка, Низоземска).

Када је у питању реакција на извршиоце СИЗД-а кроз кривичноправни и пенални систем, најбоље праксе показују да фокус треба да буде на третману, а не на самој казни, јер су потврђени незадовољавајући ефекти кажњавања примјеном традиционалних казни. Слиједом тога идентификоване су добре праксе које иду у два правца: (1) у западноевропским земљама тренд је смањивање броја година изречене казне извршиоцу, а повећавање броја година обавезног укључивања извршиоца у третман (нпр. Њемачка и Низоземска); (2) у земљама које свој систем реакције на криминалитет уопште заснивају на казнено-поправним установама (нпр. САД, Аустралија, Нови Зеланд) успостављају се специјализовани програми/ третмани за извршиоце СИЗД-а у оквиру тих установа. Кључни циљ таквих програма увијек је исти – смањити вјероватноћу да ће извршилац поново манифестовати исто понашање или понашање слично оном због којег се нашао у установи.

Након истека изречених казни и мјера према извршиоцу добре праксе показују да је потребно успостављање супервизије над тим особама. Због тога се велики број земаља (САД, Аустралија, Велика Британија, Хрватска итд.) одлучује на успостављање регистра извршилаца СИЗД-а. Овакви регистри обично нису јавно доступни, али, у зависности од нивоа сензибилизације друштва, неке државе их чине доступним (нпр. Аустралија). Међутим, пракса је показала и извјесне недостатке у имплементацији регистра, нарочито оних јавно доступних, па се успостављају програми подршке за извршиоце како се они не би поново нашли у кажњивој зони, односно извршили неко понашање на штету дјете (нпр. у Канади, Шкотској).

С обзиром на врло велик јаз који постоји између успостављених добрих пракси у реакцији на извршиоце СИЗД-а у свијету и оних пракси које се примјењују у БиХ, препоруке за унапрјеђење треба да се усмјере према почетним корацима. Прије свега, потребно је учинити да питање реакције на извршиоце СИЗД-а постане дио ширих политика и стратегија за превенцију и сузбијање СИЗД-а. Међутим, као предуслов за доношење конкретних мјера, које се у овој области могу сматрати dobrим праксама, намеће се сензибилизација и едукација стручњака као и сензибилизација опште јавности.

1. УВОД

Иако су понашања која се сврставају у област сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце (у даљем тексту СИЗД) постојала и у првим друштвеним заједницама, најчешће су остајала под велом тајне и у кругу породице, а тиме и изван могућности дјеловања формалне реакције друштва и државе. Мали је број случајева откриван и пријављиван, а то су најчешће били они злочини с тешким посљедицама по жртву и њену породицу,¹ те су углавном подразумијевали и примјену тешких казни на извршиоце.² Управо због најтежих облика извршења СИЗД-а овај вид антисоцијалног понашања традиционално изазива бијес и револт јавности, из којег произлазе захтјеви за оштрим кажњавањем.³ Међутим, с обзиром на специфичности овог облика криминалитета, већина случајева никада није откривена и регистрована.⁴ Осим што велики број извршилаца није процесуиран, нити им је изречена било каква мјера/казна, посљедица тога је да општа и професионална јавност нису имали сазнања о различитим карактеристикама извршилаца или тежини онога што су извршили.

Тек у другој половини 20. вијека појављују се прва систематска истраживања из ове области, а резултати тих истраживања довели су до два значајна закључка: (1) СИЗД је широко распрострањен у друштву;⁵ (2) начини извршења ових кривичних дјела су различити, с различитом тежином посљедице и узроковани различитим мотивима извршилаца.⁶

Без обзира на истакнуте закључке, питање сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце ипак није при врху приоритета држава. Тако, у 2020. години ЕУ доноси Стратегију за ефикаснију борбу против сексуалног злостављања дјеце, према којој државе чланице морају приоритетно да доврше спровођење Директиве о сексуалном злостављању дјеце (2011), којом се као обавеза прописује и разматрање различитих облика реакције према извршиоцима СИЗД-а.

Низ докумената који су настали с циљем обавезне заштите дјете од сексуалног искоришћавања и злостављања, укључујући обавезу криминализације различитих облика СИЗД-а, у БиХ долази кроз УН, Савјет Европе и Европску унију (видјети више у Муратбеговић, Вујовић и Кобајица, 2018).⁷ Стога је врло важно пратити формалну и стварну усклађеност домаћих прописа и пракси с релевантним међународним стандардима.

Циљ ове студије је мапирати добре праксе у реакцији на извршиоце СИЗД-а, како у БиХ тако и у свијету, посматрајући реакцију као сваки облик формалног систематског дјеловања на извршиоце. Иако у свијету постоји више приступа и филозофија у реакцији на злочине, ова студија фокусираће се само на оне приступе који одговарају правној традицији у БиХ.

Извршиоци СИЗД-а често се сврставају у „исти кош” и неријетко се називају заједничким именом – „предатори”, трасирајући тако пут ка претпоставци да сви извршиоци ових деликата имају исте карактеристике, односно да реакција на њихова понашања може бити униформна. Међутим, савремена истраживања и успостављене добре праксе у свијету указују на то да је стварност заправо другачија. Стога је, осим информативно-едукативног карактера, један од циљева израде овог документа и дефинисање препорука које би требале ускладити реакцију према извршиоцима СИЗД-а с постојећим добрим праксама. Међутим, не треба да се губи из вида да научници и професионалци континуирано раде на унапрјеђењу добрих пракси, па је потребно периодично ажурирати податке прикупљене у овој студији, а у складу с тим и дефинисане препоруке. Томе свакако иде у прилог и чињеница да се начини извршења и појавни облици СИЗД-а мијењају (укључујући експанзију ових дјела у дигиталном окружењу), што може да доведе до промјена у инкриминисаним понашањима, односно до нових карактеристика извршиоца, што би изискивало и прилагођену релевантну реакцију.

Структура студије прати логику корака реакције на криминалитет генерално, као и специфично за СИЗД. Након што се обезбиједи јасно разумијевање кључних појмова овог феномена, идентификоване добре праксе у формалној друштвеној реакцији презентују се кроз три сегмента: (1) реакција према извршиоцима који нису формално идентификовани, (2) реакција кроз кривичноправни и пенални систем те (3) реакција кроз пост-пенални третман. Поредећи добре праксе у овим сегментима с праксама и релевантном ситуацијом у БиХ, ова студија завршава се препорукама за унапрјеђење реакције према извршиоцима СИЗД-а.

2. МЕТОД

Имајући на уму већ поменути комплексност феномена СИЗД-а као и изузетно висок степен различитости у радњама извршења ових деликата те на крају различитости у карактеристикама извршилаца, испитивање добрих пракси захтијевало је комбинацију различитих метода и техника прикупљања података. С друге стране, ова студија спроведена је у оквиру пројекта „Превенција и спрјечавање сексуалног искоришћавања и злостављања дјете у дигиталном окружењу у Босни и Херцеговини”, који спроводи Конзорцијум за заштиту дјете БиХ, који чине УНИЦЕФ БиХ, Међународни форум солидарности *Emmaus* и *Save the Children* за Сјеверозападни Балкан, па је и методологија студије планирана у складу с расположивим буџетом и занимањима наручилаца.

За прикупљање података употријебљени су сљедећи квалитативни методи:

1. *Анализа садржаја докумената* обухватила је три кључне категорије извора података: (а) релевантну стручну литературу; (б) релевантну научну литературу; (в) прикупљене извјештаје релевантних институција, како интерне тако и екстерне;

2. *Догматско-правни метод* коришћен је приликом анализе домаће и стране легислативе која уређује област реакције на извршиоце СИЗД-а. Наиме, осим кривичних закона и закона о регистрима извршилаца ових деликата, легислатива земаља с успостављеним dobrим праксама подразумева и друге посебне (*lex specialis*) законе у вези с овом области.⁸

3. *Метод испитивања техником интервјуисања* примијењен је тако да су одабрани домаћи и страни експерти с којима је спроведен полуструктурирани интервју. Наиме, одабрани респонденти били су професионалци који су директно укључени у праксе реакције према извршиоцима СИЗД-а (социјални радници, психолози, судије, професионалци из казнено-поправних установа, представници НВО-а који су укључени у процесе: (а) идентификације случајева, (б) дијагностике мотива извршилаца и (в) третмана извршилаца, као и академски радници чије је подручје интересовања у вези са СИЗД-ом). Прелиминарно је било идентификовано 12 домаћих и 12 страних експерата које је требало интервјуисати.⁹ Међутим, због zasiћености података (*data saturation*) током процеса прикупљања, било је сасвим довољно да се интервјуише девет домаћих експерата. С друге стране, свих 12 интервјуа реализовано је са страним експертима.

Као ограничења у истраживању потребно је имати на уму изузетно велика ограничења званичних статистика, али и ограничења у судској пракси. Тако су интервјуисане особе давале информације на основу својих професионалних сазнања и општег знања о СИЗД-у. Ипак, иако одабрани број испитаника не представља репрезентативан број, чини се да су питања у овој студији задржала довољан ниво уопштености, тако да није могло доћи до заблуде у смислу добрих пракси у реакцији на извршиоце.

Ова студија, укључујући и сам поступак прикупљања података, спроведена је у периоду пандемије болести COVID-19. Стога треба напоменути да су се интервјуи

водили у врло специфичној атмосфери, некада и на ивици добрих пракси у вођењу интервјуа. Иако је већина тих интервјуа спроведена путем онлајн платформе (нпр. путем платформе Zoom), други дио интервјуа реализован је лицем у лице (слиједећи све препоруке за превенцију ширења болести COVID-19). Осим чињенице да је приступ путем онлајн платформе представљао изазов с професионалцима у чијим институцијама није дозвољено коришћење комерцијалних платформи, услови у којима су боравили испитаници у тренутку интервјуисања били су отежавајући.

3. РАЗУМИЈЕВАЊЕ КЉУЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА ФЕНОМЕНА СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШЋАВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ

3.1 Тежина СИЗД-а и кључни елементи

У овој студији под СИЗД-ом се подразумева скуп кривичних дјела описаних кривичним законом, којима се прописује кажњавање извршилаца понашања која за посљедицу имају сексуално искоришћавање и/или злостављање дјетета. Због тога је за разумијевање тежине овог феномена изузетно важно како је и шта прописано кривичним законом. Ако је њиме, на примјер, прописано само силовање дјетета, трговина с циљем сексуалне експлоатације и сл., сасвим је очекивано да се за ова дјела каже да су изузетно тешка. Међутим, напредак у препознавању штетних понашања на штету дјецe условио је да се у кривичним законима нађе и опис оних понашања која нису толико штетна као претходно описана (нпр. *grooming* – понашање у којем извршилац путем информационо-комуникационих технологија покушава заказати састанак с дјететом).¹⁰ Зато је врло важно поћи од перспективе да се СИЗД може појавити као најлакше, лако, тешко и најтеже кривично дјело.¹¹ То значи да закони прописују лаке и тешке санкције за њихове извршиоце, па је сасвим јасно да формална реакција на њих не може ни бити једнолична.

Да би се могло говорити о реакцији на извршиоце СИЗД-а, потребно је обезбиједити јасно разумијевање његових кључних елемената, а то су: (а) дијете као жртва, (б) преступник или извршилац и (в) манифестовано понашање које представља сексуално искоришћавање и злостављање. Сваки од ових елемената има своје специфичности када је у питању дефиниција, иако се некада неоправдано полази од претпоставке да их сви разумију на исти начин. Спроведене анализе у оквиру ове студије указују на то да је неопходно детаљно размотрити специфичности ових елемената како би се донијела одлука о одговарајућој реакцији према извршиоцима.

3.2 Појам дјетета као жртве у феномену СИЗД-а

Према општеприхваћеним међународним стандардима који произлазе из Конвенције о правима дјетета, дјететом се сматра свака особа која није навршила 18 година. На основу прегледа домаће стручне и научне литературе установљено је да се у стручним и научним круговима у БиХ углавном заузима идентичан став у погледу дефинисања дјетета. Међутим, дио кривичноправног оквира у БиХ¹² као и стручна литература која се позива на њега раздвајају појам „дијете” и појам „малољетник”. При томе се дјететом сматра особа која није навршила 14 година живота, а малољетником се сматра особа која није навршила 18 година живота. Посљедица тога је, на примјер, да извршилац који је остварио полни однос с особом старости од 15 до 17 година не може бити кажњен за кривично дјело „полни однос с дјететом”. Теоријски посматрано, два од три кривична закона која уређују ову област онемогућавају адекватну реакцију према извршиоцима сексуалних деликата на штету дјецe.

Како дјеца спадају у рањиву категорију, због физичке, психолошке и социјалне незрелости, закони према извршиоцима антисоцијалних понашања према дјечи најчешће предвиђају строже казне. С обзиром на то да је добна граница која одређује појам дјетета прилично широка, за правилну реакцију према извршиоцу веома је важна доб жртве. Граница која се сматра законском добном границом за пристанак на полни однос у БиХ је 14 година (15 година у РС-у), а ова добна граница је међу најнижим у Европи (видјети илустрацију у Прилогу 5). С намјером да се боље регулише питање реакције на извршиоце, нарочито оне кривичноправне, у неким земљама, нпр. Низоземској, уведена је и граница од 12 година, којом се дефинишу млађа дјеца (*Van der Hoeven*, 2018). То омогућава професионалцима, првенствено тужиоцима, да захтијевају строже кажњавање извршилаца СИЗД-а, које прописују и закони (Стр-Е-4, Стр-Е-9).

Значајно је истаћи и да специфични облици СИЗД-а погађају дјечаке и дјевојчице различитим интензитетом. На примјер: „Сексуалне радње које старији дјечаци имају с одраслим женама некада их уопште не погађају, напротив, они се осјећају као мушкарчине у том тренутку, потпуно несвјесни посљедица по њихов развој” (Стр-Е-9). С друге стране, силовање старијег дјечака може да остави посебно тешке посљедице на његово здравље.

Наведене чињенице указују на то да је приликом одмјеравања (избора врсте и мјере) кривичноправне санкције важно имати на уму доб и пол жртве, јер је сасвим очигледно да жртве СИЗД-а могу да претрпе врло различите посљедице када је у питању идентично дјело. Наравно, узимање тежине настале посљедице такође је изузетно значајно приликом одређивања реакције према извршиоцима.

3.3 Извршилац СИЗД-а: Појам и карактеристике

Да би се уопште могло говорити о адекватној реакцији на извршиоце било којег антисоцијалног понашања, па тако и на извршиоце СИЗД-а, потребно је располагати сазнањима о томе ко су извршиоци одређеног дјела или групе дјела. Тако се разумијевање појма и карактеристика извршилаца СИЗД-а сматра кључним за доношење исправне одлуке о реакцији према њима.

Посматрано формалноправно, извршиоци СИЗД-а су оне особе које су правоснажно осуђене за једно или више кривичних дјела која су у кривичном закону описана као кривична дјела сексуалног искоришћавања и злостављања (видјети Прилог 3). С обзиром на то да су кривична дјела различита у постојећим кривичним законима у БиХ, као и на то да су описи радњи кривичних дјела различити и код оних дјела која су прописана слично, с овог формалноправног аспекта извршиоци ових кривичних дјела су различити у РС-у, ФБиХ, и БДБиХ, као и сама санкција која је прописана за та кривична дјела. Ипак, добре праксе указују на то да је потребно проширити ово формалноправно гледиште у реакцији на извршиоце СИЗД-а, ради најадекватнијег финалног исхода. Тако извршиоци треба да се посматрају у криминолошком смислу, односно као особе које су починиле кривично дјело

СИЗД-а, без обзира на то да ли их је полиција формално регистровала или није. Овакав приступ је посебно важан због великог броја извршилаца ових кривичних дјела који никада неће бити откривени.

3.3.1 Опште карактеристике извршилаца: На кога реагијемо?

Истраживања која су спроведена над извршиоцима СИЗД-а показала су да се у правилу ради о особама са специфичним животним искуствима. Резултати истраживања које је спроведено на узорку 132 одрасле особе које су починиле сексуално искоришћавање и злостављање дјеце показали су да су 73% испитаника у дјетињству били жртве сексуалног насиља, 65% их је прије десете године било изложено порнографским садржајима, 60% је мастурбирало у раном дјетињству (прије 11. године), а 38% њих имало је сексуалне активности са животињама (Simons, Wurtele & Durham, 2008). Међутим, трећина испитаника имала је сасвим нормална животна искуства.

Истраживања су такође показала да већина особа има искривљена увјерења (когнитивне дисторзије) о себи и свијету око себе. У том контексту идентификовано је пет поља у оквиру којих се најчешће крећу когнитивне дисторзије извршиоца: 1) да су дјеца сексуални објекти (помоћу којих особа задовољава своје сексуалне потребе); 2) да сексуалне активности немају никакве штетне посљедице за дјецу; 3) да у друштву постоји посебан систем, у којем се издвајају особе које су надређене и супериорне те особе (дјеца) које захтијевају посебан третман; 4) да је свијет око њих изузетно опасно окружење; 5) да је њихово понашање изазвано вањским факторима и без њихове контроле (Elliott, Beech & Mandeville-Norden, 2013). Управо су ова искривљена увјерења покретачи за извршење СИЗД-а, при чему преступник на овај начин оправдава своје манифестовано понашање.

Међу лаицима, али и међу стручњацима из праксе у БиХ и сусједним земљама, постоје различити стереотипи о извршиоцима СИЗД-а (Луковић и Петровић 2017; Стр-Е-6, БиХ-Е-2). Finkelhor (2009) наводи садржај тих стереотипа; често се мисли да су у питању одрасли мушкарци који настоје намамити дјецу претпубертетског узраста из свог окружења с циљем сексуалног злостављања те да су веома отпорни на било какав корективни третман и веома склони рецидиву, без обзира на то да ли су за своје преступе кажњени у оквиру кривичноправног система или нису. Пракса показује да је реалност много другачија од формираних стереотипа. Прво, већина преступника никада не буде ухваћена и кажњена, што онемогућава генерализовање на нивоу цијеле популације преступника. Друго, половина жртава сексуалног искоришћавања и злостављања јесу дјеца постпубертетског узраста (од 12 до 17 година), док трећина преступника нису одрасле особе већ дјеца до 18 година. Готово 14% жртава доживјело је насиље од потпуно непознате особе (Finkelhor, 2009).

3.3.2 Специфичне карактеристике извршилаца које детерминишу адекватне реакције

Стереотипи који постоје према извршиоцима СИЗД-а неријетко су разлози за неадекватну реакцију. Према резултатима ове студије, извршиоци СИЗД-а имају различите карактеристике, које је нужно узети у обзир приликом расправљања и одређивања реакције. Наиме, то су најмање сљедеће категорије:

1. Доб извршиоца: Потребно је направити разлику у реакцији када су у питању дјеца као извршиоци СИЗД-а и одрасле особе као извршиоци СИЗД-а. Такође, нужно је и међу одраслим, тј. пунољетним особама, направити разлику у контексту реакције према млађим пунољетним особама. Овакав приступ потпуно је усклађен с бх. правним оквиром, који кроз закон о заштити и поступању с дјецом и малољетницима потпуно издваја реаговање према малољетним извршиоцима кривичних дјела. Велики број спроведених истраживања показао је да је од укупног броја извршилаца СИЗД-а њих чак трећина у доброј групи до 21 годину, док најмлађи преступници имају само 12 година (Berelowitz et al., 2012, Finkelhor, 2009). Дакако, када је ријеч о популацији дјеце извршилаца СИЗД-а, није примјерено, а није ни у духу постојећих закона да се примјењују традиционални принципи кажњавања. Приступ који се примјењује у Енглеској, а потпуно је у складу са законским одређењима у БиХ, темељи се на томе да у таквим случајевима заштиту и подршку система требају и жртва и извршилац, а све ради остварења принципа најбољег интереса дјетета. Као хитна мјера реакције треба бити заустављање СИЗД-а и покретање програма њиховог опоравка (видјети више у Berelowitz, Clifton, Firimin, Gulyurtlu & Edwards, 2013).

2. Пол извршиоца: У посљедњих 20 година у науци и пракси почиње се с истраживањима о женама које су извршиле СИЗД. Наиме, резултати показују да постоје значајне разлике између жена и мушкараца који су извршили СИЗД и то у: потребама када је у питању третман у контексту заштите њиховог менталног здравља, затим начину на који је дјело извршено, као и факторима ризика да се дјело понови (видјети више у Gannon и Cortoni, 2010).

3. Когнитивни дефицити: Особе с интелектуалним сметњама/поремећајима представљају посебну категорију извршилаца. Наиме, за било какав успјех у раду с њима препоручују се терапије и лијечење, који би требали бити прилагођени њиховим интелектуалним способностима (Jones и Chaplin, 2017; Craig и сар. 2010). Такође, у случајевима када се ради о овим извршиоцима, и кривични закони у БиХ омогућавају изрицање тзв. мјера безбједности, као што је обавезно психијатријско лијечење. У сваком случају, рад с таквим извршиоцима подразумијева разматрање когнитивних, емоционалних и бихевиоралних изазова који се јављају (Marotta, 2017).

4. Мотив за СИЗД: Када се улажу напори да се извршилац одврати од поновног чињења истих или сличних дјела, увијек се разматрају мотиви које је имао за извршење постојећег дјела. Наиме, за рехабилитацију одраслих починилаца ефикасан начин подразумијева идентификацију мотива за извршење па тек

онда рад на адресирању идентификованих проблема (Berelowitz, Clifton, Firimin, Gulyurtlu, и Edwards, 2013: 88). Према мотиву извршења СИЗД-а, извршиоци се могу подијелити на:

- *извршиоце из страсти или из појуде*: У овом случају у правилу се ради о педофилима као извршиоцима. Према дијагностичким критеријумима менталних поремећаја (ДСМ-В), педофилија се сматра психичким поремећајем – *pedophilic disorder* (Ф65.4). Уколико се код извршиоца дијагностицира педофилија¹³ за одабир адекватне мјере реакције нужно је специфицирати да ли је у питању: (1) искључиви тип – особе које су сексуално оријентисане искључиво према дјечи; (2) мјешовити тип – особе које имају сексуално занимање и према дјечи и према одраслим; (3) инцестни тип – особе које за жртве бирају своју дјецу или дјецу с којом су у сродству. Такође, потребно је водити рачуна и да ли је особа оријентисана искључиво према дјечи мушког пола, искључиво према дјечи женског пола или према дјечи оба пола.

Треба имати на уму да код значајног дијела популације постоје индикатори педофилије, али значајан дио њих никада неће манифестовати такво понашање. Према подацима Свјетске здравствене организације, 1% мушке популације у Њемачкој има сексуалну оријентацију која се може дефинисати као педофилија. С обзиром на то да је у питању понашање које се у друштву сматра изузетно негативном појавом, особе које сексуално узбуђују дјеца често су изложене осудама које појачавају тешкоће у њиховом свакодневном функционисању, појачавајући им степен анксиозности, депресивности и социјалне изолованости, што су све фактори који могу да допринесу и убрзају испољавање сексуалног искоришћавања и злостављања дјече;

- *извршиоце из користољубља*: У овим случајевима ради се о особама које се укључују у сексуалну експлоатацију дјече искључиво због стицања финансијске користи. Дакле, они немају никакве склоности сексуалне природе према дјечи, те укључивање у третмане који су намијењени нпр. педофилима неће дати никакве резултате. У том контексту за ове случајеве сматра се да тежина казне може бити од пресудног значаја (Стр-Е-11, Стр-Е-9, Стр-Е-7);
- „случајне извршиоце“: Према наводима страних експерата (Стр-Е-12, Стр-Е-11, Стр-Е-9), с развојем система за пружање помоћи особама које сматрају да су у ризику од чињења СИЗД-а, идентификован је значајан број оних који су залутали у кажњиву зону. Наиме, обично се ради о дјелима повезаним с посједовањем или дистрибуцијом дигиталних садржаја са сексуално експлицитним садржајем у којем се појављују дјеца. Ови извршиоци најчешће немају никакве склоности према дјечи. Они, једноставно, пратећи трендове порнографске индустрије, почињу да прикупљају и оне материјале у којима учествују и дјеца и тако инкриминишу себе. *“Најчешће се та граница спушта*

¹³ Издвојена су три критеријума на основу којих је могуће дијагностиковати педофилију: (а) присутност учесталих сексуалних фантазија, сексуалних импулса или сексуалног понашања које је усмјерено према дјечи у периоду шест мјесеци; (б) да су те сексуалне фантазије, импулси или понашања узроци озбиљних тешкоћа у свакодневном функционисању особе; (ц) особа мора имати минимално 16 година и бити минимално пет година старија од дјетета или дјече која се спомињу под тачком (а).

до доби од 12. до 14. године дјетета, а када постану свјесни да на овај начин чине кажњиво понашање на штету дјете, овакви извршиоци траже помоћ и пријављују се. (Стр-Е-12)".

- *извршиоце из других мотива:* Извршиоци СИЗД-а могу имати и друге мотиве или пориве за извршење дјела, који и даље нису повезани с педофилијом и то: моћ и контрола, жеља за посједовањем/припадањем, реваншизам, љубомора, љутња или мржња, па чак и присила од некога трећег.

5. Својство извршиоца према дјетету жртви: У овом случају нужно је разликовати (1) извршиоце као чланове нуклеарне породице, (2) извршиоце као познанике жртве, али изван нуклеарне породице и (3) извршиоце потпуно непознате жртви. Наиме, од овог контекста врло често зависи и интензитет патње која је нанијета жртви, док истовремено постоји вјероватноћа да ће изречене мјере реакције додатно повриједити жртву (нпр. затварање родитеља).

Изузетно је важно имати на уму да извршиоци могу имати више ових поменутих карактеристика, а то ствара посебне изазове за професионалце у пракси када је питању дефинисање најбољих мјера реакције. Наиме, с обзиром на све наведене различитости у карактеристикама извршилаца СИЗД-а, сасвим је јасно да се не може ни очекивати да реакција према извршиоцима СИЗД-а буде униформна. Напротив, сасвим је очекивано да адекватна реакција буде индивидуализована и прилагођена сваком конкретном случају.

На крају треба напоменути да се и правна лица могу јавити у својству извршиоца СИЗД-а, међутим ова тема је изван интереса овог рада.

3.4 Понашање које представља СИЗД

СИЗД подразумијева низ понашања којима се дефинише читав спектар кажњивих понашања против полног интегритета дјете. С обзиром на чињеницу да у различитим земљама постоје различита кажњива понашања из ове области, тако се правне дефиниције овог феномена разликују (Ly, Dwyer, & Fedoroff, 2018). Управо ова чињеница била је инспирација за креирање „Луксембуршких смјерница“, односно Терминолошких смјерница за заштиту дјете од сексуалног искоришћавања и злостављања.¹⁴

У контексту избора адекватне реакције према извршиоцу ових СИЗД-а, посебно је важно издвојити да се таква понашања могу остварити директним физичким контактом с дјететом и без физичког контакта с дјететом. У том контексту постоје извршиоци који никада не желе да остваре физички контакт с дјететом с циљем остварења својих сексуалних побуда, али су због различитих разлога то спремни урадити у дигиталном окружењу (видјети више у Seto, 2015).¹⁵ С тим у вези,

¹⁴ Документ "Терминолошке смјернице: Заштита дјете од сексуалног искоришћавања и злостављања" доступне су и на Б/Х/С језицима. Доступно на <https://cutt.ly/MxJ9Pe5>

¹⁵ Онлајн сексуално искоришћавање и злостављање дјете подразумијева коришћење визуалних материјала с интернета у којима су учесници у различитим сексуалним активностима дјете или су приказане њихове сексуалне карактеристике (Ly, Dwyer & Fedoroff, 2018).

у литератури постоји више типологија извршилаца (видјети, нпр., Веселиновић, 2003, с. 29-30), али се у најширем смислу могу подијелити на три типа:

1. директни тип – преступници који су починили сексуално искоришћавање и злостављање дјеце у директном контакту с дјететом;
2. индиректни тип – преступници који су починили сексуално искоришћавање и злостављање дјеце путем интернета (онлајн);
3. комбиновани тип – преступници који су починили и директно и онлајн сексуално искоришћавање и злостављање дјеце.

Разлике су идентификоване и у одређеним карактеристикама између особа које су починиле сексуално искоришћавање и злостављање дјеце у директном контакту и оних који своје сексуалне потребе задовољавају путем „дјечије порнографије” (*child pornography offenders*). Они су друштвенији, те су веома слични особама из опште популације, имају виши ниво образовања и виши ниво интелектуалних способности. И једна и друга група у дјетињству су биле жртве сексуалног насиља (Neutze, Grundmann, Scherner, & Beier, 2012). То значи да је изложеност сексуалном насиљу у дјетињству изузетно значајан фактор ризика за испољавање сексуалног насиља у одраслој доби.

На основу резултата мета-анализе (Babchishin, Hanson, & VanZuylen, 2015) утврђене су разлике у одређеним карактеристикама између онлајн преступника дјечије порнографије и преступника који су имали директан физички контакт са жртвама и мјешовитих преступника. Осим тога што су „директни преступници” имали више физичког контакта с дјецом и што су онлајн преступници имали више приступа интернету, идентификоване су и разлике у психолошким карактеристикама. Директни и мјешовити преступници имали су више индикатора антисоцијалног понашања у односу на онлајн преступнике. Онлајн преступници показивали су више емпатије за жртве и имали су јаче баријере у контексту остваривања директног физичког контакта са жртвама од „директних преступника” и мјешовитих преступника. Мјешовити преступници чешће су имали дијагнозу педофилије у односу на онлајн преступнике.

Истраживање које се заснивало на анализи криминалне каријере особа које су починиле сексуално насиље над дјецом показало је да су преступници који су починили СИЗД физичким контактом с дјецом у највећем ризику да понове преступ након што одслуже затворску казну, док су преступници дјечије порнографије у најмањем ризику за испољавање сексуалног насиља над дјецом путем физичког контакта (Seto & Eke, 2005).

Добре праксе у инкриминацијама СИЗД-а показују да је ову димензију потребно узети у обзир приликом избора реакције према извршиоцу. Тако низоземски закон предвиђа различито кажњавање за извршиоце у зависности од тога (1) да ли је коришћена сила и пријетња и (2) да ли је дошло до пенетрације у тијело. При томе је од изузетне важности дефинисати појам пенетрације.¹⁶

3.5 Како посматрати реакцију на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце?

Мјере реакције према извршиоцима СИЗД-а, прије свега, требају бити дио система који је изграђен на ваљаним чињеницама и ојачан низом стратешких мјера и активности. Тако су Европска унија (European Commission, 2020), САД (US Department of Justice, 2016) и многе државе донијеле стратегије за супротстављање СИЗД-у, а дио тих стратегија представља и сет мјера о реакцији на извршиоце. Насупрот томе, осим тога што у БиХ не постоји континуитет израде стратешких докумената у овој области, они који су, ипак, креирани, уопште не укључују питања реакције на извршиоце.¹⁷

Сваки облик криминалитета карактерише извјестан број случајева, формално регистрованих или не, у којима извршилац остаје непознат или због других разлога изван домашаја кривичноправног система. С обзиром на чињеницу да је ово врло често случај када је ријеч о СИЗД-у, те с обзиром на чињеницу да су извршиоци таквих понашања обично и повратници у вршењу истих или сличних дјела, постоји изузетно велика потреба за **(1) реакцијом према оним извршиоцима који још нису формално идентификовани од надлежних органа**. С друге стране, када је у питању реакција на извршиоце који су формално идентификовани, она треба да се посматра кроз **(2) утицај на извршиоце кроз кривичноправни и пенални систем, тј. избор и примјену кривичноправних санкција и мјера, и (3) утицај на извршиоце кроз пост-пенални третман, односно третман након примјене кривичноправних санкција и мјера**.

Да би реакција била сврсисходна, приликом разматрања сваког од поменутих нивоа реакција у обзир се морају узети претходно описане опште и специфичне карактеристике извршилаца (дио 3.3.1. и 3.3.2). Другим ријечима, на примјер, није адекватно да се примијени једнака реакција према (1) извршиоцу који је малољетан и починио је дјело повезано са стварањем порнографских садржаја према дјетету које је приближне животне доби и (2) одраслом извршиоцу који је остварио више кривичних дјела СИЗД-а према дјечи млађој од 12 година остварењем директног физичког контакта са жртвама.

4. ПРЕГЛЕД ПРАКСИ У РЕАКЦИЈИ НА ИЗВРШИОЦЕ СИЗД-а У БиХ

Реакције на друштвено неприхватљива понашања у првом реду зависе од прописа који стоје на диспозицији професионалцима. Осим прописа који уређују казнену политику (у БиХ су то кривични закони), постоје и други закони којима се могу директно одредити начини поступања према извршиоцима. У складу с тим, у БиХ тренутно се може говорити о реакцији на извршиоце СИЗД-а кроз (а) кривичноправни и пенални систем, у смислу избора врсте и мјере кривичноправне санкције, и њеног извршења и (б) надзор над извршиоцима након одслужења казне, и то само у РС-у. Дакле, дјеловање на извршиоце који нису формално регистровани потпуно изостаје из пракси у БиХ.

4.1 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз кривичноправни и пенални систем у БиХ

Кривични закони који у БиХ прописују дјела СИЗД-а јесу ентитетски кривични закони (Кривични закон ФБиХ и Кривични законик РС) и Кривични закон БДБиХ. Ови закони прописују међусобно различита кривична дјела СИЗД-а, а то значи да одређена понашања која представљају кривично дјело у РС-у истовремено не представљају кривично дјело у ФБиХ и БДБиХ (видјети Прилог 3). С аспекта казнене политике законодавца, може се рећи да су за прописана кривична дјела предвиђене затворске казне у дужини трајања сличном као у сусједним земљама (Србија, Хрватска, Црна Гора), као и европским земљама.

Осим у Кривичном законик у РС-а, у осталим кривичним законима не постављају се добне границе дјетета жртве, које би служиле приликом одмјеравања казни. Такође, за разлику од закона у Европи, кривични закони у БиХ не прописују децидно шта се мора узети у обзир када је у питању радња извршења дјела. Тако се не прописује да ли је од значаја за изрицање казне сама пенетрација и шта уопште значи пенетрација.

У свим фазама кривичног поступка на извршиоце СИЗД-а у БиХ гледа се као и на извршиоце других кривичних дјела, а то значи да професионалци према свима њима имају једнак приступ (БиХ-Е-7). Наиме, не постоје посебне праксе поступања према овој групи извршилаца нити за вријеме спровођења истраге нити за вријеме трајања притвора (у наредним секцијама приказане су добре праксе у вези с овим питањем). Као посљедица њиховог непостојања, у БиХ се дешавају случајеви стигматизације особа које нису извршиле СИЗД само зато што су биле предмет истраге. „Буде нам јако жао када урадимо неку од истражних радњи (нпр. претрес) према особи за коју се касније испостави да нема везе с дјелом, али је већ касно, у контексту његове породице и његове заједнице“ (БиХ-Е-7). Такође, познат је чак и случај самоубиства једног од извршилаца за вријеме боравка у притвору.

За разлику од евидентираних добрих пракси, судови у БиХ немају никакав посебан формат за писање пресуда.¹⁸ Стога врло често на основу њих није јасно због чега се конкретном извршиоцу изриче одређена врста и мјера кривичне санкције (БиХ-Е-9; БиХ-Е-6). Тако и заводске институције добијају ограничене информације на којима би евентуално могле заснивати свој третман.

Извршиоцима СИЗД-а у БиХ у правилу се изричу затворске казне, те се упућују на издржавање у заводске институције широм БиХ. Заводске институције посматрају извршиоце сексуалних деликата, укључујући извршиоце СИЗД-а, као и све остале затворенике. Наиме, полази се од претпоставке да извршиоци СИЗД-а имају одређене поремећаје личности, односно да нису болесни. Ови извршиоци се не укључују у посебне третмане с циљем њихове успјешне реинтеграције у заједницу, тј. да не понове исто или слично кривично дјело. Рад с извршиоцима СИЗД-а у заводским институцијама, као и у другим органима, ограничен је због недовољних кадровских капацитета надлежних органа, као и због недовољне обучености постојећих кадрова (БиХ-Е-2, БиХ-Е-3). Сличне праксе пронађене су и у земљама региона (видјети, нпр., Радојковић и Петковић, 2017).

4.2 Практике у реакцији према идентификованим извршиоцима у БиХ кроз пост-пеналне мјере

Када је ријеч о дијелу реакције на извршиоце након што одслуже казну, Кривични законик РС-а предвиђа вођење трајних евиденција и надзора над извршиоцима СИЗД-а.¹⁹ Наиме, у 2018. години усвојен је Закон о посебном регистру особа правоснажно осуђених за кривична дјела сексуалне злоупотребе и искоришћавања дјеце. Овим законом прописује се садржај и обим података о извршиоцима кривичних дјела учињених на штету полног интегритета дјетета, њихово чување, као и услови за давање податка из овог регистра. Особа која је правоснажно осуђена за кривично дјело СИЗД-а дужна је да се у року 15 дана од дана издржане казне јави надлежној организационој јединици Министарства унутрашњих послова по мјесту становања, те да се сваких шест мјесеци од дана издржане казне лично јавља том органу (члан 11). Надлежна организациона јединица Министарства унутрашњих послова обавезна је фотографисати особу која има обавезу јављања прописану у ставу 1. овог члана приликом сваког јављања. Особа уписана у Регистар дужна је обавијестити о сваком путовању изван мјеста становања, одредишту и дужини трајања путовања најкасније 24 сата прије путовања, те у року три дана пријавити сваку промјену личних података, о чему се обавјештава организациона јединица Министарства унутрашњих послова надлежна за вођење Регистра (члан 12). Извршиоцима који су уписани у Регистар утврђује се и обавеза уздржавања од посјећивања мјеста и објеката у којима се окупљају дјеца, као што су школске зграде, школска дворишта, обданишта, игралишта, играонице, дјечије манифестације и слично. За случај кршења одредби овог закона за извршиоце се предвиђа новчана казна у износу од 1.000 КМ до 5.000 КМ или казна затвора у трајању од 30 до 60 дана.

Члан 5. овог закона експлицитно наводи да ће подаци из Регистра бити трајно сачувани и неће се брисати. Међутим, закон пропушта да дефинише како се примјењују његове одредбе ако је дјело извршило дијете, односно малољетна особа. Наиме, Законом о заштити и поступању с дјецом и малољетницима у кривичном поступку дефинисано је да се евиденције о осуђиваности малољетника бришу у периоду од једне године након извршења казне. С дуге стране, овај закон приликом описа „Сходности примјене одредаба других закона“ (члан 11) не спомиње Закон о посебном регистру.

Успостављени Регистар није јавни регистар, него се њему може приступити само по захтјеву. Посебно је важно примијетити, а што произлази из спроведених анализа, да постојећи регистар укључује не само извршиоце педофиле (као категорију која посебно тешко одолијева поновном извршењу) него и било који други облик СИЗД-а, укључујући чак и трговину дјецом и сл.²⁰

Успостављена пракса се свакако може сматрати позитивном, али према ријечима експерата потребно је редовно и систематски пратити његову примјену, поредити са сличним међународним праксама и континуирано је унапрјеђивати (БиХ-Е-1, БиХ-Е-4). Управо су у том правцу и дефинисане стратешке активности у Акционом плану за заштиту дјеце од порнографије, које подразумијевају праћење његове примјене и унапрјеђење одредби (МУП РС, 2020).

На крају је потребно навести да је просторна важност овог закона у вези са само једним дијелом територије БиХ, тј. само са територијом РС-а. С друге стране, већи дио територије БиХ остаје без сличног закона, иако су постојале одређене иницијативе (БиХ-Е-6).

20 1) трговина дјецом (члан 146), 2) обљуба с дјететом млађим од петнаест година (члан 172), 3) полна злоупотреба дјетета старијег од петнаест година (члан 173), 4) навођење дјетета на присуствоње полним радњама (члан 174), 5) искоришћавање дјеце за порнографију (члан 175), 6) искоришћавање дјеце за порнографске представе (члан 176), 7) упознавање дјеце с порнографијом (члан 177), 8) искоришћавање компјутерске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дјела сексуалног злостављања или искоришћавања дјетета (члан 178), 9) задовољење полних страсти пред дјететом (члан 179), 10) навођење дјетета на проституцију (члан 180).

5. ПРЕГЛЕД ДОБРИХ ПРАКСИ У РЕАКЦИЈИ НА ИЗВРШИОЦЕ У СИЗД-А У СВИЈЕТУ

5.1 Праксе у реакцији према извршиоцима који нису формално идентификовани

С циљем израде смјерница у борби против сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце у Абу Дабију одржан је самит 2015. године, а као једна од кључних иницијатива која се јавила јесте формирање система подршке (*Offender support systems*) особама које су починиле сексуални преступ према дјечи или особама које имају сексуално интересовање према дјечи, али га још нису испољиле. Осим своје примарне намјене, систем би био намијењен дјечи преступника и особама које су им биле блиске. Наиме, програм би требао бити успостављен на принципу анонимног броја телефона на који би се могле јавити особе које су забринуте за своја сексуална интересовања, при чему би имали прилику разговарати с професионалцима који би их могли упутити на мјесто гдје би могли добити адекватну помоћ прије него што почине кривично дјело. Систем би требао да пружа подршку члановима породице и пријатељима самог извршиоца. Посебна предност овог програма је што би он требало да омогући мјерење напретка учесника у контексту испољавања сексуалног интересовања према дјечи. Треба рећи да се оваква иницијатива темељи на одредбама Директиве 2011/93/ЕУ.

Двије добре праксе које су произашле из ових смјерница јесу програм *Troubled Desire*, који је примијењен у Њемачкој, а заснива се на националној стратегији за помоћ особама које имају сексуално интересовање према дјечи, и програм *The Lucy Faithfull Foundation*, успостављен у Великој Британији, који се такође заснива на принципима помоћи свим особама које су потенцијални починиоци, али и жртвама СИЗД-а.

Примјер добре праксе успостављене у Њемачкој заснован је на научноистраживачким пројектима из ранијег периода. Наиме, 2005. године пројектован је *The Prevention Project Dunkelfeld (PPD)* Њемачка, с циљем превенције сексуалног преступништва над дјецом помоћу терапије. Медијском кампањом иницирано је охрабривање за самопријављивање особа које имају сексуалну фиксацију на дјецу. Третмани су се заснивали на когнитивно-бихевиоралном приступу, при чему су коришћене фармаколошке, психолошке интервенције и интервенције усмјерене на сексуално понашање. Циљеви третмана су се односили на повећање мотивације за промјену, учење третмана самопосматрања (укључујући и сексуалне фантазије и занимања), учење стратегија за контролу и регулацију емоција, као и стратегија за регулацију сексуалног понашања, развијање емпатије за дјецу над којом је извршено сексуално насиље. У питању су били групни третмани током једне године. Beier et al. (2015) тестирали су програм на 53 испитаника која су се добровољно пријавила на третман (особе које су имале сексуалну фиксацију на дјецу). Резултати истраживања су показали да су испитаници након третмана имали

слабији осјећај усамљености, повећану емпатију за дјецу жртве сексуалног насиља, слабије подржавајуће ставове према сексуалном злостављању дјеце и слабију преокупираност сексом у односу на тестирање на почетку третмана. Студија спроведена у Њемачкој показала је да добре праксе у реакцији треба помјерати према третману и лијечењу извршилаца (видјети више у: Beier, Ahlers, Goecker et al., 2009; Ospina, 2019).

Пројекат је трајао три године, но како су резултати били задовољавајући, прерастао је у националну стратегију познату под слоганом „Немој починити“ (*Don't offend*).²¹ Особе које осјећају сексуалну привлачност према дјечи и адолесцентима имају могућност да затраже помоћ путем интернетске странице *Troubled Desire*. Како је њемачка влада препознала да је на особе које имају сексуалне фантазије према дјечи могуће превентивно дјеловати, тако да их никада не испоље, омогућила је свакој особи која жели да приступи лијечењу, бесплатан терапијски и психотерапијски третман. У Њемачкој је особама са сексуалном оријентацијом на дјецу, чак и ако су починиле преступ, омогућено да у потпуној приватности приступе третману лијечења, при чему терапеут не смије клијента пријавити за почињено кривично дјело. С друге стране, у неким земљама у којима се покушао репликовати модел, али је постојала обавеза терапеута да клијента пријави органима формалне социјалне контроле, резултати су били много лошији.

По идентичним принципима као у Њемачкој успостављена је добра пракса и у Низоземској. Као изузетно велики успјех они истичу сваког потенцијалног извршиоца који се сам пријавио, јер вјерују да је статистички мала вјероватноћа да би га открили државни органи (Стр-Е-3). Због тога је једини циљ да се ради с потенцијалним извршиоцем да он не би (поново) манифестовао своје понашање, док се потпуно у други план ставља чињеница је ли раније вршио одређена дјела. Приликом комуникације у оквиру овог програма, државним органима је забрањено да врше надзор/снимање комуникације.

The Lucy Faithfull Foundation (Велика Британија) је фондација која нуди програме помоћи особама које имају сексуалне фантазије о дјечи, али их нису реализовале, особама које су починиле сексуално искоришћавање и злостављање и њиховим породицама, те жртвама сексуалног искоришћавања и злостављања. Фондација има разрађен једногодишњи програм рада с извршиоцима или с потенцијалним извршиоцима. Циљ им је да превентивно дјелују да се СИЗД уопште не деси, али и да спријече понављање преступа уколико се већ манифестује од особе која се сама пријавила. Сматрају да је многим преступницима нужно пружити адекватну подршку и помоћ у контексту развијања способности за управљањем властитим емоцијама и понашањима и на тај начин им пружити шансу да живе нормалан живот у складу с друштвено прихваћеним нормама. У извјештају за период 2018/2019. године наводе да је 5.388 људи добило савјет или подршку путем телефонске линије за помоћ, а више од 610.000 људи посјетило је сајт фондације.

Кључне активности које спроводи *The Lucy Faithfull Foundation* према потенцијалним извршиоцима подијељене су у осам цјелина:

1. *Процјена ризика и пружање помоћи:* У оквиру ове активности професионалци праве процјену ризика и план интервенције за одрасле особе које су већ починиле кривично дјело СИЗД-а, у контексту рецидива, те процјену ризика и план интервенције за одрасле особе и дјецу који кривично дјело нису починили, али су у ризику да га почине;

2. *Савјетовање:* Тим стручњака пружа савјете у контексту заштите дјете свима који за то искажу потребу;

3. *Анонимна телефонска линија:* Намијењена је свима који сумњају на сексуално искоришћавање и злостављање дјете: 1) одраслим људима који су забринути за понашање других одраслих људи и дјете; 2) особама које су забринуте за своје сексуално понашање и мисли, укључујући понашање на интернету; 3) пријатељима и породици особа које су ухапшене због сексуалног искоришћавања и злостављања дјете, укључујући и онлајн преступнике; 4) свим осталим особама које из неког разлога сумњају на сексуално искоришћавање и злостављање дјете;

4. *Програм савјетовања за особе које су починиле онлајн сексуално искоришћавање и злостављање дјете:* Програм се реализује као десетоседмични курс за групе од шест до десет особа које су починиле кривично дјело сексуалног искоришћавања и злостављања дјете на интернету. Програм воде обучени професионалци који помажу особи да анализира своје преступничко понашање, у структурисаном и безбједном окружењу и раде на развијању стратегија које ће особи омогућити да у будућности не понови сличан преступ;

5. *Програм савјетовања за породице особа које су починиле онлајн сексуално искоришћавање и злостављање дјете:* Програм се реализује у пет сесија за групе од по шест особа, а циљ програма је: да се особе информишу о чињеницама о сексуалном искоришћавању и злостављању дјете; да се одговори на питање зашто је то морало бити учињено, које често себи постављају чланови породице преступника; да им се помогне да направе планове за будућност те да им пруже емоционалну подршку с обзиром на то да чланови породица често бивају социјално изоловани и изложени изузетно интензивном стресу;

6. *Програм информисања младих људи:* Овај програм односи се на едукацију која је намијењена младим људима који су већ имали контакт с органима формалне социјалне контроле ради неадекватне употребе интернета. Програм обухвата едукацију о томе како се заштитити на интернету, пружа информације о ризичним понашањима на интернету и о томе шта је легално, а шта нелегално у дигиталном окружењу. Један од циљева програма је и то да код младе особе развије стратегије како њено понашање не би постало “криминално”.

7. *Програм подршке за особе које сумњају да је њихово понашање на интернету преступничко:* Овај програм омогућава да особа анонимно прође кроз различите модуле самопомоћи с циљем мијењања понашања, при чему су увијек доступни оператери који су задужени за давање одговора на сва питања и разговор о напретку у контексту промјене;

8. *Програм намијењен особама које су забринуте због својих сексуално обојених мисли о дјети.*

У сваком случају, испитаници у овој студији препоручили су праћење ових пракси, али и истовремену контекстуализацију за земље у којима се треба успоставити. Неријетко, успостављање оваквих програма зависи од нивоа сензибилизираности опште, али и стручне јавности (Стр-Е-10, Стр-Е-8, Стр-Е-2).

Ипак, када је у питању стручна подршка, у контексту психолошке помоћи најефикаснија у смјеру смањења рецидива, у односу на све друге третмане и казне, показала се когнитивно-бихевиорална терапија. Наиме, прво је потребно процијенити ниво ризика за рецидив, а након тога планирати третман који би се састојао од супервизије (за особе које су у мањем ризику од рецидива), до учесталих терапијских сеанси (за особе које су у великом ризику за рецидив). Резултати прегледа истраживања која су се бавила испитивањем фактора ризика који су кључни и за жртве и за починиоце СИЗД-а (Radford, Allnock, Hynes, 2015).²²

Вријеме потребно за третман такође варира у зависности од процијењеног ризика, те би за особе које су под мањим ризиком било потребно између 80 и 120 сати третмана, док би за особе које су под великим ризиком било нужно просјечно 300 сати третмана. Нужно је одредити и кључне факторе на које се третманом жели утицати, при чему је потребно дефинисати шта се третманом жели постићи и које промјене код преступника постићи. Практичне импликације когнитивно-бихевиоралног третмана односе се на директне промјене у ставовима и когнитивним дисторзијама (погрешним увјерењима), развој способности адекватног рјешавања проблема, побољшање сексуалних, интимних и социјалних односа, те развој способности контроле сексуалних импулса, што је директно повезано с контролом неадекватног (девијантног) сексуалног узбуђења (Yates, 2003).

5.2 Практике у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз кривичноправни и пенални систем

5.2.1 Сексуални деликти и сврха кажњавања у савременом кривичном поступку

Различити сексуални деликти су кроз историју били третирани у кривичним законима. Многи од тих деликата су декриминализовани у савременом кривичноправном систему, док су се у међувремену криминализовали други облици понашања против сексуалних слобода (Грубић-Радаковић, 1990). То се посебно односи на СИЗД. Управо је Директива о сексуалном злостављању дјеце (2011) основ за добре праксе успостављене у европским земљама када је у питању криминализација СИЗД-а, али и сама реакција на извршиоце.

Како би се разумјела оправданост кривичноправне реакције на извршиоце СИЗД-а, потребно је размотрити концепт сврхе кажњавања уопште. Велики број аутора модерну политику супротстављања криминалитету започиње прегледом од 1945. године, када долази до развоја концепта „друштвене одбране“.

²² Већина идентификованих фактора ризика заједнички су и за жртве и за починиоце. Фактори су груписани према уопштености, при чему је свака од мање општих групација фактора садржана у широј групацији. У том контексту, на примјер, групација фактора која је дефинисана као индивидуални фактори дио је шире групације која је дефинисана као породични фактори и интерперсонални односи. За сваку од наведених група фактора предвиђене су и групе мјера превенције (видјети више у Radford, Allnock, Hynes, 2015: 21). Илустрација с пописом фактора ризика доступна је као Прилог 6.

Не улазећи у експланацију различитих праваца у оквиру овог концепта за потребе овог рада важно је истаћи њихове заједничке карактеристике, које су изузетно значајне за развој савременог кривичног права, а Млађеновић (1981) их излаже у пет елемената:

1. Испаштање више није циљ казне;
2. Признавање идеје „опасности“ и прихватање нових средстава и концепата реакције;
3. Неопходност научног сазнања о кривичном дјелу и личности починиоца;
4. Одржива ресоцијализација починиоца;
5. Хуманизација у поступању.

Утицај школе друштвене одбране био је веома јак чак и на међународном нивоу (Игњатовић, 2009), а као доказ Срзентић ет ал. (1998) наводе формирање „Секције за друштвену одбрану“ 1948. године, у оквиру Уједињених народа. Тако су предложена стандардна минимална правила за поступање с осуђеницима, а читав „модерни систем“ реаговања почива на принципима ресоцијализације, индивидуализације и хуманости у поступању с осуђеницима (Игњатовић, 2005).²³

Сврха кажњавања према кривичноправном концепту у БиХ огледа се у (1) спречавању учиниоца да у будуће чини кривична дјела и његовом преваспитавању, те утицају на друге да не чине кривична дјела, као и (2) изражавању друштвене осуде за кривично дјело, развијању и јачању одговорности и свијести код грађана о опасности и штетности кривичних дјела и оправданости кажњавања, те неопходности поштовања закона. Међутим, према кључним ауторитетима из области супротстављања криминалитету, осим кривичноправног концепта треба издвојити и пенолошки и криминолошки концепт. Наиме, њихова синтеза данас је темељ политике супротстављања криминалитету (Цвитановић, 1999).

Криминологија као самостална научна дисциплина за предмет има етиологију и феноменологију криминалитета, али и друштвену реакцију на криминалитет. Схватајући казну као трансдисциплинарну категорију, Цвитановић (1999) наводи да се сврха кажњавања у криминолошком смислу може посматрати кроз три цјелине и то:

1. избор врсте и мјере казне, којим се постиже индивидуализација казне с циљем поправљања починиоца, али и адекватна сатисфакција (обештећење) за жртву;
2. алтернативне мјере, којима се избјегава непотребно кажњавање;
3. прогнозу глобалне и посебне криминалне феноменологије, али и прогнозу појединачног случаја.²⁴

На основу наведеног чини се јасним да ни у савременом друштву не постоји општеприхваћен модел друштвене реакције на криминалитет, јединствен став о основу за реаговање, нити јединствен став о сврси реаговања. Каква ће бити реакција зависи од политичке воље, али и простора на којем се та реакција спроводи (Ковчо, 2001), а она се може адекватно мијењати једино научним радом и политиком заснованом на чињеницама.

5.2.2 Добре праксе у избору врсте и мјере санкције и повезаних мјера

На основу резултата ове студије може се рећи да се Низоземска често узима као примјер земље с изузетно високим нивоом усклађености с Директивом 2011/93/ЕУ, па тако и као добар примјер за кривичноправну реакцију. Иако то може дјеловати изненађујуће, Низоземска нема оштре казне за СИЗД (Van der Hoeven, 2018).²⁵ Међутим, за разлику од кривичних закона у БиХ који као казну прописују само казну затвора и новчану казну, низоземски закони омогућавају широк спектар казни и мјера којима се реагује на извршиоце. То је, прије свега, омогућено тиме што област реакције на извршиоце СИЗД-а није уређена једино кривичним законом, па судија може изабрати мјеру из било којег релевантног закона како би та мјера била адекватна. Тако у овој земљи постоје посебни закони о grooming-у или посебни закони о СИЗД-у почињени злоупотребом положаја и сл.²⁶

Према званичним извјештајима казна затвора за СИЗД у Низоземској изриче се тек за 57% осуђених извршилаца, а просјечна дужина трајања затворске казне износи нешто мање од годину (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, 2016). Може се рећи да је казнена политика судова прилично блага, а у односу на ионако благу казнену политику законодавца. Међутим, објашњење треба тражити у три сфере: (1) широком спектру прописаних понашања СИЗД-а за која се гони по службеној дужности, а међу којима постоји значајан број лакших облика кривичних дјела, (2) могућности избора других облика корективних мјера за које се вјерује да дају бољи ефекат и (3) значајном броју дјеце и младих који се јављају као извршиоци.

Осим класичних казни (казне затвора, условне осуде), врло популарне казне за извршиоце СИЗД-а у Низоземској јесу тзв. специфични услови повезани с условном казном, попут захтјева за обавезним лијечењем, плаћања одштете жртвама или сродницима, такозване “мјере” обавезног заводског лијечења, као и квалификација за дугорочан надзор. Како наводи и Van der Hoeven (2018), фокус реакције у Низоземској све више нагиње к третману ових извршилаца (укључујући и лијечење) и њиховом надзору (супервизији) него ка самом кажњавању.

Реакција на СИЗД кроз кривичноправни систем генерално се показала као неефикасна, а доказ томе је висока стопа рецидива међу извршиоцима. Међутим, примјеном казни затвора постиже се један дио сврхе кажњавања, а он се огледа у специјалној превенцији – спрјечавању извршиоца да понови дјело у одређеном периоду (док је на извршењу казне), али и у томе што се кажњавањем извршилаца код једног броја потенцијалних преступника остварује генерална превенција, и то у смислу изазивања страха од затворске казне (Finkelhor, 2009). Према информацијама експерата, у сусједним земљама чак 70% откривених извршилаца ових дјела већ су били осуђивани за иста или слична дјела и били су на издржавању затворске казне (Стр-Е 4).

Иако се не може сматрати добром праксом у контексту БиХ, због своје распрострањености нужно је поменути и казну кастрације за извршиоце СИЗД-а. Неколико држава у Сједињеним Америчким Државама, укључујући нпр. Флориду и Калифорнију, прописују хемијску кастрацију за извршиоце употребом лијека Депо Провера, који код мушкараца смањује ниво тестостерона. Ова врста третмана је најнефикаснија код особа које имају неконтролисане биолошке импулсе, који резултирају углавном само сексуалним фантазијама одјечи, при чему се те фантазије ријетко реализују на бихевиоралном плану.

У већини земаља које су у свом систему имале могућност кастрације извршилаца, подразумијевало се да свој пристанак даје извршилац. С друге стране, одређени број земаља прописивао је обавезну кастрацију за повратнике у вршењу СИЗД-а. Међутим, треба рећи да неке земље, попут Сјеверне Македоније, иако у својим законима имају омогућену кастрацију извршиоца, никада нису примијениле такву мјеру.

5.2.3 Третман извршилаца СИЗД-а у казнено-поправним установама

Још 1990. године усвојени су одређени професионални међународни стандарди за третман одраслих извршилаца сексуалних преступа, а 2000. године успостављена је Међународна асоцијација за третман извршилаца сексуалних деликата (*International Association for the Treatment of Sexual Offenders – IATSO*). С обзиром на велике специфичности у приступу малољетним извршиоцима, године 2004. ИАТСО је иницирао израду минималних стандарда за поступање с овом категоријом извршилаца. На поменути професионалним стандардима изграђене су добре праксе у третману према извршиоцима СИЗД-а.

САД свој систем реакције на криминалитет базира на филозофији ретрибутивне правде (видјети више у Вујовић, 2020), а посљедица тога је да је ова држава с највећим бројем становника у казнено-поправним установама, у којима се настоје развити системи рада са затвореницима с циљем смањења броја повратника у вршењу кривичних дјела. С обзиром на овакав приступ државе, сасвим је очекивано то што су испитаници у овом истраживању заузели став да добре праксе у менаџменту над извршиоцима СИЗД-а треба тражити управо у праксама ове земље (Стр-Е-12, БиХ-Е-4).

Биро за затворе (енг. *Bureau of prisons*)²⁷ је посебно тијело које се бави питањима извршења санкција у САД-у. Како би се обезбиједила примјена најбољих мјера реакције на извршиоце, Биро нуди Програм за менаџмент извршилаца сексуалних деликата (енг. *Sex Offender Management Program – SOMP*). Овај програм се састоји од четири кључне компоненте: 1. третмана, 2. процјене, 3. специјалног васпитног менаџмента и 4. менаџмента. Иако је овај програм још на добровољном основу, обично су затвореници, извршиоци СИЗД-а, охрабрени од упосленика и бивају укључени у програм. Укључивање у овај програм не врши се нужно одмах по уласку извршиоца у пенитерцијарну установу, али се као основи циљ поставља да извршилац буде укључен у овај програм у посљедње три године његовог боравка у затвору (U.S. Department of Justice, 2016). Када су у питању дјеца извршиоци СИЗД-а, реакција се прилагођава професионалним стандардима, који се и даље базирају на третману, али с изузетном разноликошћу, која треба да одговори на потребе дјетета извршиоца (Видјети више у Well-Care 2019).

Аустралија је једна од земаља које су узеле многе добре праксе из САД-а. Наиме, начин на који се третира сексуално искоришћавање и злостављање дјеце у Аустралији веома је сличан начину који је актуелан у САД-у, при чему се фокус ставља на третман извршилаца у затворима (Harris & McPhedran, 2018). Међутим, с циљем контекстуализације ове врсте реакције за Аустралију, направљене су одређене разлике.

Третман за извршиоце СИЗД у Новом Зеланду спроводи се у затворима и постоје четири типа третмана: 1) бихевиорална интервенција – користе се различите облици позитивног и негативног поткрепљења како би особа научила адекватне облике сексуалног понашања (да на адекватан начин задовољи своје сексуалне импулсе); 2) когнитивно-бихевиорална терапија – помоћу које уче преступнике новим начинима мишљења и размишљања, те вјештинама које ће им помоћи у модификацији непожељног сексуалног понашања; 3) други психотерапијски приступи – помоћу којих преступници почињу да разумију зашто имају неадекватне сексуалне преференције и уче како да модификују своје понашање; 4) хормонска терапија или добровољна кастрација (New Zealand Government, 2016)

Сасвим је очигледно да се добре праксе у раду с извршиоцима СИЗД-а базирају на системском третману извршилаца. У коментару на третмане који се спровode према овим затвореницима у Србији, а могу се рефлектовати на БиХ и остале земље, уважени психијатар и научни ауторитет Милан Костић каже: *Систем мора боље да функционише и да се на такве појединце гледа диференцирано. Да се издвоје они који су својим радњама већ манифестовали ту склоност, која је унутарња, која је јака, која је бестијална, која је тако сирова и снажна да у њој постоји опасност која је трајна* (Досије, 2016). С обзиром на то да значајан број особа које су извршиле СИЗД имају потешкоће у контроли и регулацији емоција, те да своје понашање често описују као неконтролисано, приликом третмана нужно их је научити да постоји узрочно-посљедична веза између њихове личности, емоција и понашања.

²⁷ Према подацима из 2016. године популација извршилаца сексуалних деликата у евиденцијама ове институције била је виша од 12% од укупне популације, а то укључује извршиоце сексуалних деликата на штету дјеце, одраслих, а у великом броју случајева и дјеце и одраслих. (видјети више у U.S. Department of Justice 2016: 45)

Такође, потребно је испитати шта они сматрају узрочником свог преступа, а након тога их у току процеса терапије научити да они имају контролу како над емоцијама које осјећају, тако и над понашањем које манифестују, при чему је управо то кључна фаза у модификацији њиховог преступничког понашања. Развијањем свијести о способности самоконтроле властитог понашања развија се и мотивација за мијењање преступничког понашања (McKay, Chapman, & Long, 1996).

5.3 Праксе у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз пост-пеналне мјере

Фактори ризика за предвиђање рецидива у испољавању СИЗД-а могу се сврстати у три категорије: 1. колико преступник има емоционалне потешкоће и дефиците у испољавању интимности; 2. развијена погрешна увјерења (нпр. да дјеца имају много бенефита од сексуалног односа с одраслим особама) и 3. недостатак самоконтроле, како у сексуалном, тако и у другим облицима понашања (преокупираност размишљањима о сексу, слабо развијене стратегије за рјешавање проблема, импулсивност) (Bener et al., 2015). У складу с тим, нужно би било радити на мијењају наведених фактора ризика и током боравка преступника у затвору, а и након што одслужи затворску казну.

Шкотска је 2005. године донијела закон којим је успостављен мултиагенцијски аранжман за јавну заштиту (енг. *Multi-agency public protection arrangements – MAPPA*) у виду мултисекторске сарадње ради вршења ефикасног менаџмента над извршиоцима сексуалних преступа, нарочито над оним који су у највећем ризику да понове исто или слично понашање. Овај механизам састоји се од сета политика које јасно уређују надлежности и одговорности, али уређују и област међусобне размјене података између кључних агенција у овој земљи: полиције, служби казнено-поправних завода, здравствених установа/савјета и представника локалних власти).²⁸ Док полиција има одјељење за менаџмент над извршиоцима на националном нивоу, а своје дјеловање проширује помоћу локалне управе, локалне власти најчешће дају свој допринос помоћу центара за социјални рад и тзв. одјељења за становање. Једна од кључних ствари за функционисање овог система је национална база података ViSOR, која садржи значајан број информација о извршиоцу, које се редовно освјежавају и које су увијек доступне надлежним ауторитетима.

Успостављање MAPPA система трајало је двије године, па је већ од 2007. године сваки регистровани извршилац сексуалног искоришћавања и злостављања дјете био третиран кроз овај систем. Евалуација успјешности и ефикасности овог система спроведена је четири пута до 2015. године, а резултати су показали изузетно висок ниво успјешности. Међутим, свака од евалуација пронашла је и значајан простор за унапрјеђење и дала конкретне препоруке властима и професионалцима укљученим у примјену система.²⁹ Тако је посебно занимљиво видјети препоруке из

²⁸ Видјети више у Wate R. and Boulton N, 2015. Multi-agency safeguarding in a public protection world: a handbook for protecting children and vulnerable adults. Brighton: Pavilion

²⁹ О спроведеним евалуацијама MAPPA система видјети више у Bryant, Peck, Lovbakke (2015) и Kemshall, Mackenzie, Wood et al. (2005) Strengthening multi-agency public protection arrangements (MAPPA). London: Home Office

2015. године које се односе на потребу усклађивања система у односу на потребе за реакцијом према извршиоцима СИЗД-а у дигиталном окружењу.³⁰

Успостављање тзв. регистара педофила или регистара извршилаца СИЗД-а једна је од честих пракси у посљедњих 20 година. У САД-у је донесен закон *Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA)*. Као и већина других закона о регистрима с овом сврхом, SORNA прописује обавезна понашања особе уписане у регистар: редовно јављање надлежном органу, редовно освјежавање идентификационе фотографије, најаву кретања, забрану приступа и сл. Добром праксом се показало да регистри не требају бити отворени за јавност, него информације требају бити доступне по захтјеву грађана с образложеним и разумним разлогом за приступ подацима из регистра (нпр. приликом запошљавања особа). Након што је Аустралија учинила јавним регистар педофила у 2019. години, Аустралијска комора адвоката изнијела је јавно мишљење, позивајући се на опсежно истраживање које спроводе Prescott и Rockoff (2011), да ће јавни регистри за извршиоце СИЗД-а донијети више штете него користи (Australian Lawyear Alliance, 2019). Ипак, кључна ствар у доношењу ове одлуке био је став законодавца о зрелости друштва да се исправно и у складу са законима носи с изазовима постојања извршилаца СИЗД-а у свом окружењу.

У овом случају изузетно је важно узети у обзир и ставове и искуства особа уписаних у овај регистар. Наиме, према мишљењу неких од њих, али и према ставовима професионалаца, уписивање у регистре извршилаца сексуалних деликата представља само по себи тежу казну од оне коју је извршилац издржао у затвору, иако је замишљено да буде само мјера безбједности од поновног чињења кривичног дјела. *Shawna* је један од извршилаца кривичних дјела сексуалног искоришћавања дјеце. Из своје перспективе описује тежину чињенице да је и да ће до краја живота остати уписана у регистар извршилаца ових кривичних дјела (Marshal, септембар 2017). Према њеним ријечима, ни 15 година након онога што је учинила, а због чињенице да је уписана у регистар, не може чак да испуни своју улогу мајке на начин на који би жељела.

Такође, многи стручњаци су сагласни да је уписивање у регистар врло тешко и сматрају да треба направити градацију према тежини самог злочина, узимајући у обзир структуру личности. Наиме, баш попут закона у РС-у, сви извршиоци, без обзира на тежину дјела и тежину затворске казне коју су одслужили, добијају још једну казну – да буду трајно уписани у регистар.

Због много недостатка у закону који описује регистар у САД-у, велики број ових преступника су бескућници и живе по улицама. Међутим, још више забрињава чињеница да су ефекти стигматизације коју доживљавају осуђени сексуални починиоци толико раширени да се протежу чак и на појединце за које се само сумња да су починили сексуални злочин (Cubellis et al.).

Једна од добрих пракси која дјелимично одговара на описане проблеме с регистрима успостављена је у Канади. То је програм *Circles of Support and Accountability (COSA)* и односи се на превенцију рецидива те је намијењен особама које би се након одслужења казне затвора требале вратити у друштвену заједницу. Замишљен је као подршка преступницима који тек изађу из затвора како би лакше пронашли смјештај и запослење, а све с циљем ресоцијализације након периода изолованости у затвору. Програм је настао као реакција на то што особе које су починиле кривична дјела сексуалног искоришћавања и злостављања у Канади уопште нису имале подршку кад је ријеч о ресоцијализацији те је број рецидива за ову популацију био веома велик (између 70% и 85%). Програм је доступан и Канади и Сједињеним Америчким Државама, с тенденцијом проширивања и на Аустралију. Не постоји временско ограничење програма који се завршава када се процијени да је особа која је починила преступ довољно оспособљена за живот без помоћи. Чак и када особа настави самосталан живот, уколико опет дође у искушење да почини преступ, поново добија адекватан третман и помоћ (Olver & Wonga, 2013)

6. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Закључак 1: У БиХ не постоји развијен систем који би омогућио адекватну реакцију на извршиоце СИЗД-а, а која би била у складу с најбољим свјетским праксама. Дијелови овог система могу се препознати у Закону о посебном регистру особа правоснажно осуђених за кривична дјела сексуалне злоупотребе и искоришћавања дјеце, који је усвојен и у фази је почетне примјене у РС-у.

Препорука 1: БиХ са свим својим политичко-административним дијеловима треба да успостави систем (или програм) који ће омогућити ефикасну реакцију на извршиоце сексуалне експлоатације и злостављања дјеце и који ће подразумијевати сет плански осмишљених и организовано подузетих мјера на три нивоа реакције: (1) мјере према нерегистрованим извршиоцима и потенцијалним извршиоцима, (2) мјере кривичноправне и пеналне реакције на извршиоце и (3) мјере према извршиоцима након издржавања кривичноправних санкција.

Закључак 2: Стратешки документи, који су у посљедњих пет година несистематично развијани и усвајани у свој садржај нису укључили мјере и активности које се односе на реакцију према извршиоцима кривичних дјела СИЗД-а. Супротно томе, добре праксе на европском и сјеверноамеричком континенту указују на то да је управо реакција према извршиоцима сексуалних деликата на штету дјеце нераздвојан дио ваљаног стратешког оквира.

Препорука 2: Унапрјеђење мјера реакције на извршиоце СИЗД-а у БиХ треба бити саставни дио стратешких докумената којима се третира питање СИЗД-а.

Закључак 3: Усљед ограничених знања о феномену, појаве бројних предрасуда, те чињенице да у јавност најчешће излазе најтежи случајеви СИЗД-а, општа јавност и професионална заједница нису довољно сензибилизиране за отворено разматрање примјене најбољих пракси у овој области. Тако и законодавна тијела остају прилично затворена за доношење правних аката који би омогућили реакцију у складу с идентификованим добрим праксама.

Препорука 3а: Охрабрити спровођење истраживања и организовање релевантних научностручних скупова (округли столови, конференције, дискусије и сл.) о теми реакције на извршиоце СИЗД-а, којима ће циљ бити боље професионално разумијевање феномена и који ће утицати на промјене у званичним политикама реаговања на овај облик криминалитета.

Препорука 3б: Започети сензибилизацију јавности о мјерама реакције на извршиоце СИЗД-а, којима сврха није само одмазда и кажњавање извршилаца. Том приликом неопходно је нагласити чињеницу о различитости облика и тежине СИЗД-а, као и различитости карактеристика извршилаца, укључујући различите мотиве за такве преступе. Почетни кораци треба да буду усмјерени ка указивању на чињенице ко све може бити извршилац (нпр. то може бити дијете), те да постоје лаки облици ових кривичних дјела.

Закључак 4: У БиХ не постоје никакве мјере реаговања према извршиоцима који нису формално откривени, иако се овај приступ сматра једним од најврједнијих у супротстављању СИЗД-у.

Препорука 4: Размотрити прве кораке за увођење мјера реакције на нерегистроване извршиоце СИЗД-а, на основу описаних добрих пракси, посебно водећи рачуна о нивоу сензибилизованости заједнице и нивоу сензибилизованости професионалаца за такве програме.

Закључак 5: У суштини, најбоље праксе у реакцији на извршиоце СИЗД-а заснивају се на психолошком третману. Док земље с ретрибутивним приступом у одговору на криминалитет (нпр. САД) спроводе третмане у казнено-поправним установама, у земљама Европске уније третмани се најчешће спроводе изван таквих установа, али у комбинацији с другим мјерама заштите/надзора. Међутим, и у једном и другом случају врста третмана бира се на основу спроведене процјене личних карактеристика извршилаца, али и врсте почињеног кривичног дјела.

Препорука 5: Спровести детаљну анализу тренутних пракси у раду са затвореницима осуђеним за СИЗД и дефинисати могуће кораке за унапрјеђење ефикасности њиховог третмана.

Закључак 6: Пракса увођења регистара који уређују област надзора над извршиоцима СИЗД-а након што одслуже изречене казне показала се као добра пракса. С овом праксом је започето само на подручју РС-а, док у другим политичко-административним цјелинама БиХ не постоје такве мјере. Међутим, и овај облик реакције има своје недостатке, а они се прије свега огледају у тешким посљедицама за особу која је уписана у регистар, па се стиче дојам да се овом мјером извршилац додатно кажњава.

Препорука 6а: Покренути иницијативе за усвајање закона о регистрима особа које су извршиле дјела СИЗД-а у ФБиХ и БДБиХ. Такође, на основу детаљне анализе примјене Закона о регистру у РС-у, те анализа свјетских пракси и трендова у овој области, размотрити опције за унапрјеђење постојећег закона. Том приликом потребно је посебну пажњу посветити односу овог закона о регистру са Законом о заштити и поступању с дјецом и малољетницима у кривичном поступку.

Препорука 6б: Успоставити базу или базе података о извршиоцима сексуалних деликата на штету дјецe (могуће је проширити базу/базе у смислу укључења извршилаца сексуалних деликата на штету одраслих особа), коју/које ће користити све надлежне агенције у БиХ ради њиховог ефикасног праћења и управљања ризицима од чињења нових преступа.

Закључак 7: Невладине организације у БиХ имају добре односе с мрежама професионалаца и имају значајан потенцијал за заговарање у области унапрјеђења стратешког и законског оквира који ће третирати извршиоце СИЗД-а.

Препорука 7: Невладине организације, као представници цивилног друштва и „глас грађана“, требају снажно заговарати и вршити континуирани притисак на законодавна тијела да се успостави систем/програм реакције на извршиоце сексуалних деликата на штету дјецe.

Закључак 8: Кривични закони који у БиХ третирају област СИЗД-а нису међусобно усаглашени по питању кривичних дјела СИЗД-а која прописују, као и по питању предвиђених казни за та дјела. Посебно је важно примијетити да Кривични закон ФБиХ и Кривични закон БДБиХ дефинишу дијете као особу млађу од 14 година, што је у супротности с одредбама Конвенције о правима дјетета.

Препорука 8: Детаљно анализирати и унаприједити кривичне законе у дијелу којима дефинишу СИЗД тако да буду усклађени за све административно-политичке цјелине у БиХ. Ускладити одредбе кривичних закона ФБиХ и БДБиХ с одредбама Конвенције о правима дјетета и то у смислу дефиниције дјетета.

Закључак 9: У БиХ не постоји успостављен посебан механизам сарадње између релевантних институција када је питању реакција на извршиоце СИЗД-а. Такав механизам био би логичан и неопходан када се успостави свеобухватан систем реакције на извршиоце. Међутим, с обзиром на сложеност државног уређења БиХ, тај систем могао би бити прилично комплексан.

Препорука 9: Успоставити ефикасну мултисекторску и међуагенцијску сарадњу у реакцији према извршиоцима СИЗД-а, која ће бити уређена правним актом одговарајућег нивоа (првенствено размотрити могућност доношења закона) и која треба да уреди надлежности и одговорности, али се не треба ограничавати на њих.

Закључак 11: Добре праксе у реакцији на извршиоце СИЗД-а које су настајале и развијале се у свијету биле су предмет континуираних евалуација и ревизија. На резултатима евалуација и налазима ревизија креирани су кораци за будућа унапрјеђења.

Препорука 11: Након успостављања система/програма за управљање изворницима сексуалних деликата на штету дјете у БиХ или њеним дијеловима потребно је континуирано спровођење редовних евалуација о утицају на смањење ризика од повратништва, као и о ефикасности процеса унутар система/програма.

Закључак 12: Избор врсте и мјере кривичноправне санкције за извршиоце СИЗД-а даје широке распоне казне затвора о којој судија треба да одлучи. Према најбољим европским праксама, том приликом је неопходно да се у обзир узму кључни елементи феномена СИЗД-а.

Препорука 12: Приликом избора врсте и мјере кривичноправне санкције за извршиоца СИЗД-а потребно је у обзир узети, али се не треба ограничавати на следеће елементе:

- Карактеристике дјетета жртве: старост, зрелост дјетета (физичка, психолошка, социјална), пол дјетета као елемент који се повезује с тежином настале посљедице;
- Карактеристике извршиоца (опште и специфичне): доб, пол, евентуални когнитивни дефицит, повратништво у вршењу сличних дјела, мотив/побуда из које је дјело извршено, као и својство извршиоца у односу према жртви;
- Радњу извршења дјела: да ли је дјело извршено у физичком контакту с дјететом или у дигиталном окружењу? Ако је дјело остварено у физичком контакту, је ли дошло до пенетрације?

Закључак 13: Посебно добра рјешења у реакцији на извршиоце СИЗД-а (нпр. у Низоземској) остварена су помоћу посебних закона, који су изван кривичног закона прописали одређене облике реаговања.

Препорука 13: Размотрити доношење закона којима ће се посебно третирати питање СИЗД-а као шири облик понашања од тренутно прописаних кривичних дјела у кривичним законима, као што су понашања која обично представљају увод у СИЗД (нпр. grooming, који тренутно представља кривично дјело једино ако је дошло прописано као кривично).

7. СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

Научна и стручна литература

1. Australian Lawyear Alliance (2019). *Opinion: A public register of child sex offenders will do more harm than good*. <https://www.lawyersalliance.com.au/opinion/a-public-register-of-child-sex-offenders-will-do-more-harm-than-good>
2. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (Fifth Edition; DSM-V)*. Washington, DC: Author.
3. Babchishin, K. M., Hanson, K. R., & VanZuylen, H. (2015). Online child pornography offenders are different: a meta-analysis of the characteristics of online and offline sex offenders against children. *Archives of Sexual Behavior*, 44(1), 45-66.
4. BBC (2020). *Germany investigates 30,000 suspects over paedophile network*. (Published on 29 June 2020). <https://www.bbc.com/news/world-europe-53224444> (Приступ 12. 12. 2020.)
5. Beier, K., M, Ahlers, C. J., Goecker, D. et al. (2009). Can pedophiles be reached for primary prevention of child sexual abuse? First results of the Berlin Prevention Project Dunkelfeld (PPD). *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*. 20 (6), 851–867
6. Berelowitz, S., Clifton, J., Firimin, C., Gulyurtlu S., i Edwards, E. (2013). "If only someone had listened" Office of the Children's Commissioner's Inquiry into Child Sexual Exploitation in Gangs and Groups. Available on https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2017/07/If_only_someone_had_listened.pdf
7. Berelowitz et al. (2012). 'I thought I was the only one. The only one in the world'. London: Office of the Children's Commissioner. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2017/07/If-only-someone-had-listened-CYP.pdf>
8. Bryant, S., Peck, M., i Lovbakke, J (2015). *Reoffending analysis of MAPPA eligible offenders*. London: Ministry of Justice
9. Beier, K. M., Grundmann, D., Kuhle, L. F., Scherner, G., Konrad, A., & Amelung, T. (2015). The German Dunkelfeld Project: A Pilot Study to Prevent Child Sexual Abuse and the Use of Child Abusive Images. *The Journal of Sexual Medicine*, 12(2), 1-14.
10. Cubellis, N., A, Noves, N. D, Fera, A. G. (2018). *Sex Offender Stigma: An Exploration of Vigilantism against Sex Offenders*. *Deviant Behavior*, DOI: 10.1080/01639625.2017.1420459
11. Цвитановић, Л. (1999). Сврха кажњавања у савременом казненом праву. Загреб: Хрватско удружење за казнене знаности и праксу и Министарство унутрашњих послова Републике Хрватске.
12. Craig, A. L., Lindsay W. R., Browne, K. D. (2010). *Assessment and Treatmnet of Sexual Offenders with intelectual disabilities*. Wiley-Blackwell

13. Досије (2016). *Тијанин закон*. Доступно на https://www.youtube.com/watch?v=Tq79Tgxl0uM&feature=emb_logo
14. Elliott, I. A., Beech, A. R., & Mandeville-Norden, R. (2013). The Psychological Profiles of Internet, Contact, and Mixed Internet/Contact Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 25(1), 3-20.
15. European Commission (2020). COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS – EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200724_com-2020-607-commission-communication_en.pdf
16. Finkelhor, D. (2009). The Prevention of Childhood Sexual Abuse. *The Future of Children*, 19(2), 169-194.
17. Gannon, A. T., i Cortoni F. (2010). *Female sexual offenders, Theory, Assessment and treatment*. Wiley.
18. Грубић-Радаковић, Л. (1990). Сексуална деликвенција у савременом кривичном праву. *Законитост*, 44 (7-8). 827-840.
19. Jones, E., i Chaplin, E. (2017). A systematic review of the effectiveness of psychological approaches in the treatment of sex offenders with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(1), 79-100
20. Kemshall, H., Mackenzie, G., Wood, J. et al. (2005). *Strengthening multi-agency public protection arrangements* (MAPPPAs). London: Home Office.
21. Ковчо, И. (2001). Казна затвора – Зашто и куда? Хрватски љетопис за казнено право и праксу, 8 (2), 117-136.
22. Harris, D. A., & McPhedran, S. (2018). The sentencing and supervision of individuals convicted of sexual offences in Australia. *Sexual Offender Treatment*, 13(1/2). Retrieved from <http://www.sexual-offender-treatment.org/167.html>
23. Игњатовић, Ђ. (2005). *Криминологија*. Београд: Службени гласник.
24. Игњатовић, Ђ. (2009). *Теорије у криминологији*. Београд: Правни факултет у Београду.
25. Луковић, М. и Петровић, В. (2017). Модели третмана сексуалних преступника. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16, (3), 337-370
26. Ly, T., Dwyer, G. R., & Fedoroff, P. J. (2018). Characteristics and treatment of internet child pornography offenders. *Behavioral Sciences & the Law*, 36(2), 216-234.
27. Marotta, P. L. (2017). A systematic review of behavioral health interventions for sex offenders with intellectual disabilities. *Sexual Abuse*, 29(2), 148-185.

28. McKay, M. M., Chapman, J. W., & Long, N. R. (1996). Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: comparison of child sex offenders with other offenders. *British Journal of Clinical Psychology*, 35, 63-75.
29. Министарство сигурности БиХ (2014). *Акциони план за заштиту дјеце и спрјечавање насиља над дјецом путем информационо-комуникацијских технологија у Босни и Херцеговини 2014-2015*. https://vsud-rs.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=30873
30. Млађеновић, Р. (1981). *Основи педологије*. Сарајево: Свјетлост.
31. Муратбеговић, Е., Вујовић, С., и Кобајица. С. (2018). *Насиље над дјецом путем информационо-комуникацијских технологија у Босни и Херцеговини*. Save the Children
32. МУП РС (2020). *Акциони план за заштиту дјеце од порнографије*. МУП РС. *Необјављени документ*
33. Marshal, (септембар 2017.) *Shawna: Life on sex offender registry*. <https://www.youtube.com/watch?v=eWPtAJSIkro>
34. Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2016). *Ontucht voor de rechter. Deel 2: De straffen*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.
35. Neutze, J., Grundmann, D., Scherner, G., & Beier, K. M. (2012). Undetected and detected child sexual abuse and child pornography offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35, 168–175.
36. New Zealand Government (2016). *Sex Offender Treatment for Adults: Evidence Brief*. <https://www.justice.govt.nz/assets/Documents/Publications/Sex-Offender-Treatment-for-Adults.pdf>
37. Olver, M. E., & Wonga, S. C. (2013). A description and research review of the Clearwater Sex Offender Treatment Programme. *Psychology, Crime & Law*, 19.
38. Ospina, J. G. (2019). Child sexual abuse: intervention strategy from the prevention models. *Rev Mex Med Forense*, 2019, 4(2):75-90 <https://www.medigraphic.com/pdfs/forense/mmf-2019/mmfi192g.pdf>
39. Radford, L., Allnock, D., & Hynes, P. (2015). Promising Programmes to Prevent and Respond to Child Sexual Abuse and Exploitation. UNICEF.
40. Рамљак, А., и Петровић, Б. (2005). *Виктимолошки појмовник*. Сарајево: Удружење дипломираних криминалиста у Босни и Херцеговини.
41. Радојковић, З., и Петковић, Н. (2017). Потребe и могућности третмана учинилаца кривичних дела против полних слобода. *Белграде Сцхоол оф Специал Едуцатион анд Рехабилитатион*, 23(2), с. 71-90
42. Seto, M., C. (2015). *Internet Sex Offenders*. American Psychological Association.

43. Seto, M. C., & Eke, A. W. (2005). The Criminal Histories and Later Offending of Child Pornography Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 17(2), 201-210.
44. Simons, D. A., Wurtele, S. K., & Durham, R. L. (2008). Developmental experiences of child sexual abusers and rapists. *Child Abuse and Neglect*, 32(5), 549-560.
45. Срзентић, Н., Стајић, А., & Лазаревић, Љ. (1998). Кривично право Југославије. Београд: Савремена администрација.
46. U.S. Department of Justice (2016). The national strategy for child exploitation prevention and interdiction. <https://www.justice.gov/psc/file/842411/download>
47. Van der Hoeven, K. (2018). Attitudes towards sex offenders and their risk in the Netherlands. *Sexual Offender Treatment*, 1/2 (13). <http://www.sexual-offender-treatment.org/173.html>
48. Веселиновић, Н. (2003). Траума као тачка сусрета сексуалног насилништва и виктимизације. *Темида*, 3, 27-39.
49. Вујовић, С. (2013). *Казнена политика за корупцијска кривична дјела* (Магистарски рад). Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије.
50. Вујовић, С. (2020). Retributive Justice. In Lewandowski, C. and Bumgarner, J. (Eds): *Criminal Justice in America the Encyclopedia of Crime, Law Enforcement, Courts, and Corrections*. ABC-CLIO, 444-446.
51. Wate, R. i Boulton, N. (2015). *Multi-agency safeguarding in a public protection world: a handbook for protecting children and vulnerable adults*. Brighton: Pavilion.
52. WellCare (2019). *Juvenile Sex Offender Treatment (Policy Number HS-215)*. Dostupno na file:///C:/Users/srdja/Desktop/NA_All_CCG_Juvenile_Sex_Offender_Treatment_eng_03_2019_R.pdf
53. Whitaker, D. J., Le, B. R., Hanson, K., Baker, C. K., McMahon, P. M., Ryan, G., Rice, D. (2008). Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 32, 529-548.
54. Yates, P. M. (2003). Treatment of Sexual Offenders: Research, Best Practices, and Emerging Models. *International Journal of Behavioral Consultation an Therapy*, 8(3-4), 89-95.

Правни акти

1. ДИРЕКТИВА 2011/93/ЕУ ЕУРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА И САВЈЕТА (од 13. децембра 2011) о сузбијању сексуалног злостављања и сексуалног искоришћавања дјеце и дјечије порнографије, те о замјени Оквирне одлуке Савјета 2004/68/ПУП. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0093&from=HR>
2. Кривични законик Републике Српске, „Службени гласник РС-а”, бр. 64/2017 и 104/2018
3. Кривични закон Федерације БиХ, “Службене новине Федерације БиХ”, бр. 36/2003, 21/2004 – испр., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 и 75/2017
4. Кривични закон БДБИХ, 33/2013 – пречишћен текст, 47/2014 – исправка 26/2016, 13/2017 и 50/2018
5. УН Конвенција о правима дјетета (1989)
6. Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA)
7. Закон о посебном регистру лица правоснажно осуђених за кривична дјела сексуалне злоупотребе и искоришћавања дјеце, „Службени гласник Републике Српске”, бр. 31/18
8. Закон о заштити и поступању с дјецом и малољетницима у кривичном поступку, “Службени гласник Републике Српске”, бр. 13/2010, 61/2013 и 68/2020)

8. ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Протокол за полуструктурирани интервју

Издвојена питања из Протокола за примјену полуструктурираних интервјуа

1. Како се у Вашој земљи разумијева СИЗД?
 - a. Да ли постоје истраживања о перцепцији јавности о СИЗД-у и реакцији на извршиоце? Који су њихови кључни налази?
 - b. Која су кривична дјела (и друга забрањена понашања) из ове области прописана законима и који су њихови основни елементи?
 - c. Како оцјењујете тежину кривичних дјела СИЗД-а?
 - Које су врсте и мјере казне (или других облика реакције, као што је ванинституционални третман) прописане за ова дјела у основном облику?
 - Шта чини квалификаторске околности ових дјела?
2. Према Вашем мишљењу / Вашим сазнањима, колико је СИЗД распрострањен у Вашој земљи, у смислу његовог обима и фреквентности јављања?
 - a. На чему заснивате своје увјерење?
 - b. Колико је, према Вашем мишљењу, таквих случајева откривено, а колико их је остало у домену "тамне бројке" (приближно у процентима)?
 - c. Да ли постоје показатељи знатних разлика у броју званично регистрованих случајева СИЗД-а од стране полиције и броју правоснажних пресуда за ова дјела?
3. Ко су извршиоци СИЗД-а и које су њихове карактеристике? (Дискутовати према категоријама испод)
 - a. Малољетна/пунољетна лица (посебне добне групе међу пунољетним лицима)
 - b. Мушкарци/жене
 - c. Познаници или особе непознате жртви
 - d. Извршиоци због финансијске користи/извршиоци из пожуде (страсти/нагона)/из других побуда
4. Према Вашем мишљењу, да ли је потребно имати развијене програме/моделе реаговања према различитим типовима извршилаца сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце?
 - Да ли систем у Вашој земљи нуди примјерен/адекватан ниво реакције на различите типове извршилаца СИЗД-а?
5. Постоји ли у Вашој земљи стратегија за сузбијање сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце?
 - Ако постоји, да ли се њоме обухвата и питање реакције на извршиоце СИЗД-а (не само у смислу примјене врсте и мјере кривичне санкције него и у смислу третмана прије, у току и након извршења казне)?

6. Да ли постоје у Вашој земљи развијени програми/моделу рада с извршиоцима СИЗД-а:

- a. који још нису откривени и регистровани, али су свјесни ризика да би могли извршити/поновити СИЗД?
- b. који су регистровани од стране полиције/тужилаштва и осуђени?
 - I. Постоје ли посебни приступи и методи рада с извршиоцима СИЗД-а у току кривичног поступка?
 - II. Постоје ли посебни програми рада у заводским установама с овом категоријом (тј. за вријеме извршења казне)? Ако постоје, које су добре праксе у примјени тих модела/програма? Постоје ли докази да су такви модели постигли успјех? Да ли се прво ради процјена карактеристика извршилаца, па се онда уводе у третман?
- c. који се спроводе након што извршиоци издрже казне и мјере изречене од стране суда?

За сваки од постојећих модела обезбиједити детаљан опис, у смислу садржаја и процедура за примјену програма/модела. Обезбиједити доказе на основу којих се могу извести закључци да су одређени модели добре праксе. Осим усмених исказа испитаника, прикупити друге изворе верификације гдје год је могуће (нпр. евалуације, ревизије, тестирање и др.).

7. Да ли су у Вашој земљи успостављени канали за (анонимну) комуникацију с особама које су већ извршиле или вјерују да су у повећаном ризику од укључивања у кривична дјела СИЗД-а?

Детаљно описати процедуре, укључене стране и обезбиједити изворе верификације.

8. Да ли постоји регистар извршилаца СИЗД-а у Вашој земљи?
– Ако постоји, које су његове предности, а који су изазови у примјени?

Детаљно описати процедуре, укључене стране и обезбиједити изворе верификације.

9. Како оцјењујете казнену политику према извршиоцима СИЗД-а?
a. Казнену политику законодавца, у смислу предвиђених казни и мјера за извршиоце?
b. Казнену политику судова, у смислу изрицања казни и мјера које им стоје на располагању?

10. Које су специфичности пеналног третмана према извршиоцима СИЗД-а у Вашој земљи?

11. Постоје ли неке значајне карактеристике реакције на извршиоце СИЗД-а у Вашој земљи које нисмо поменули у претходним питањима?

Прилог 2. Списак интервјуисаних експерата/професионалаца

Експерти из БиХ

1. Центар за социјални рад, психолог
2. Полиција, инспектор
3. Полиција, инспектор
4. Основни суд, психолог (стручна подршка)
5. Окружни суд, судија
6. Казнено-поправни завод, психолог
7. Казнено-поправни завод, психолог
8. НВО, менаџер
9. Универзитет у Сарајеву, професор криминологије

Страни експерти

1. Центар за социјални рад, Србија, психолог
2. НВО, Србија, координатор за превенцију насиља и злостављања
3. НВО за злостављању дјецу, Хрватска, социјални радник
4. Казнено-поправни завод, Црна Гора, психолог
5. Тужилаштво Низоземске, тужилац
6. Универзитет у Манчестеру, професор
7. Организација за подршку извршиоцима, Њемачка
8. Организација за подршку извршиоцима, Низоземска
9. Организација за подршку извршиоцима, Велика Британија
10. Универзитет у Утрехту, професор
11. Супервизорска служба у САД-у, службеник за супервизију
12. Центар за преступнике (НВО), САД

Прилог 3. Преглед кривичних дјела сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце у кривичним законима у БиХ у односу на предвиђене казне

Назив КД-а у КЗ РС	Висина предвиђене казне затвора ³¹	Квалификаторна околност ако је дијете жртва
Генитално сакаћење жена	Од 1 до 12 г.	ДА
Принудна стерилизација	Од 2 до 10 г.	ДА
Силовање	Од 5 до 20 г. ³²	ДА
Полна уцјена	Од 1 до 8 г.	НЕ
Обљуба над немоћном особом	Од 2 до 20 г. ³³	НЕ
Обљуба злоупотребом положаја	Од 2 до 5 г.	НЕ
Навођење на проституцију	Од 6 мј. до 8 г.	НЕ
Полно узнемиравање	Од 3 мј. до 2 г.	НЕ
Блудне радње	Од 3 мј. до 3 г.	НЕ
Обљуба над дјететом млађим од 15 година	Од 2 до 45 г. ³⁴	Није примјењиво
Полна злоупотреба дјетета старијег од 15 година	Од 6 мј. до 10 г.	Није примјењиво
Навођење дјетета на присуствовање полним радњама	Од 6 мј. до 8 г.	Није примјењиво
Искоришћавање дјеце за порнографију	Од 6 мј. до 10 г.	Није примјењиво
Искоришћавање дјеце за порнографске представе	Од 6 мј. до 10 г.	Није примјењиво
Упознавање дјеце с порнографијом	Од 6 мј. до 3 г.	Није примјењиво
Искоришћавање компјутерске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дјела сексуалног злостављања или искоришћавања дјетета	Од 1 до 8 г.	Није примјењиво
Задовољење полних страсти пред дјететом	До 3. г	Није примјењиво
Навођење дјетета на проституцију	Од 6 мј. до 10 г.	Није примјењиво
Трговина дјецом	Најмање 5 г.	Није примјењиво

31 Казне приказане у табели односе се на (1) минималну казну која је предвиђена кривичним законима за извршиоца у случају конкретног кривичног дјела извршеног према дјетету [посебни минимум] и (2) максималну казну која се може изрећи за конкретно дјело кроз његове квалификаторне облике.

32 Као горња граница постављен је општи максимум, односно „најмање десет година затвора“

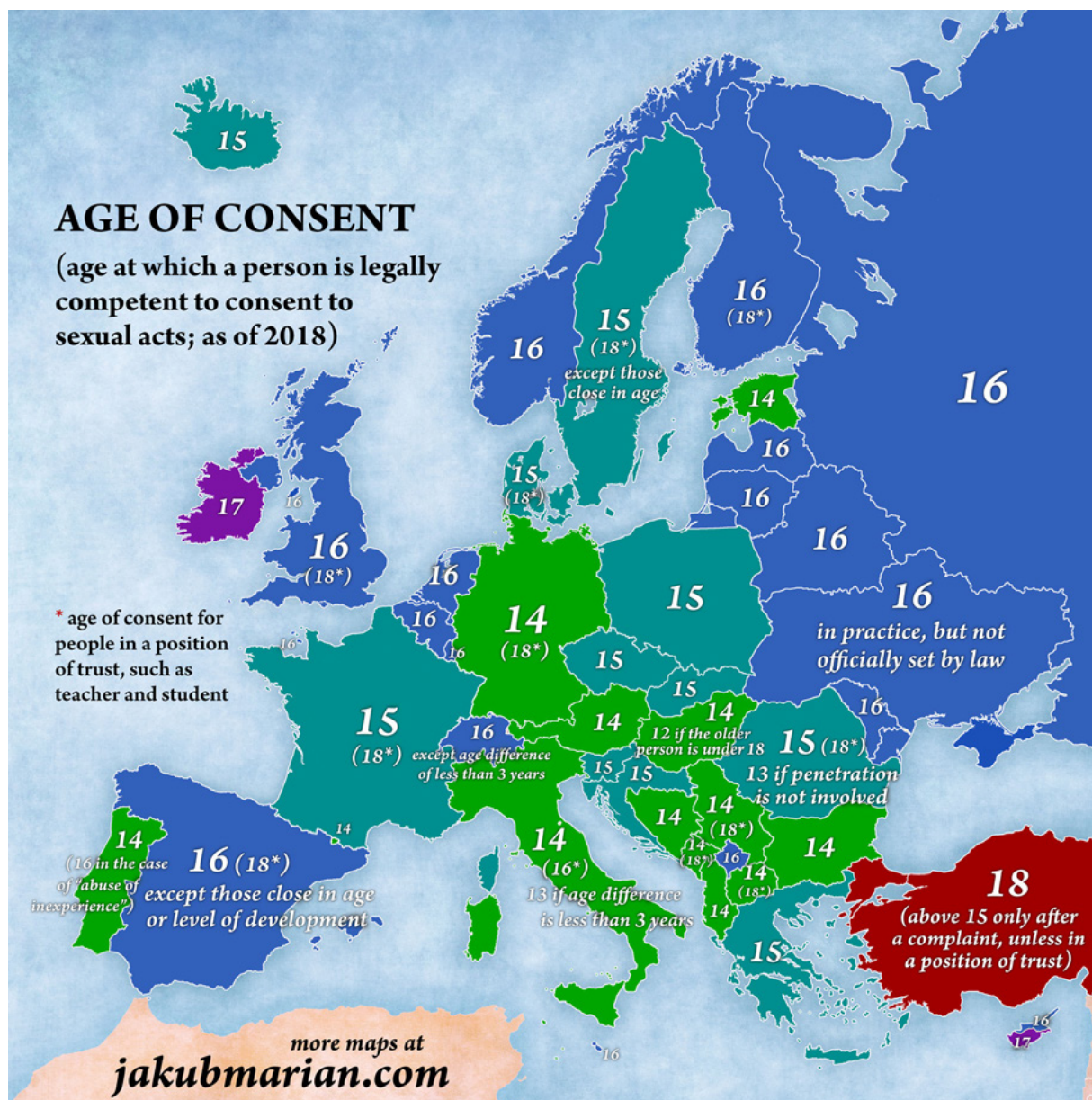
33 Као горња граница постављен је општи максимум, односно „најмање десет година затвора“

34 Казна дуготрајног затвора (25-45 г.) само у случају ако као последица овог дјела наступи смрт дјетета.

Прилог 4. Приказ максималних казни за деликте СИЗД-а у Аустралији

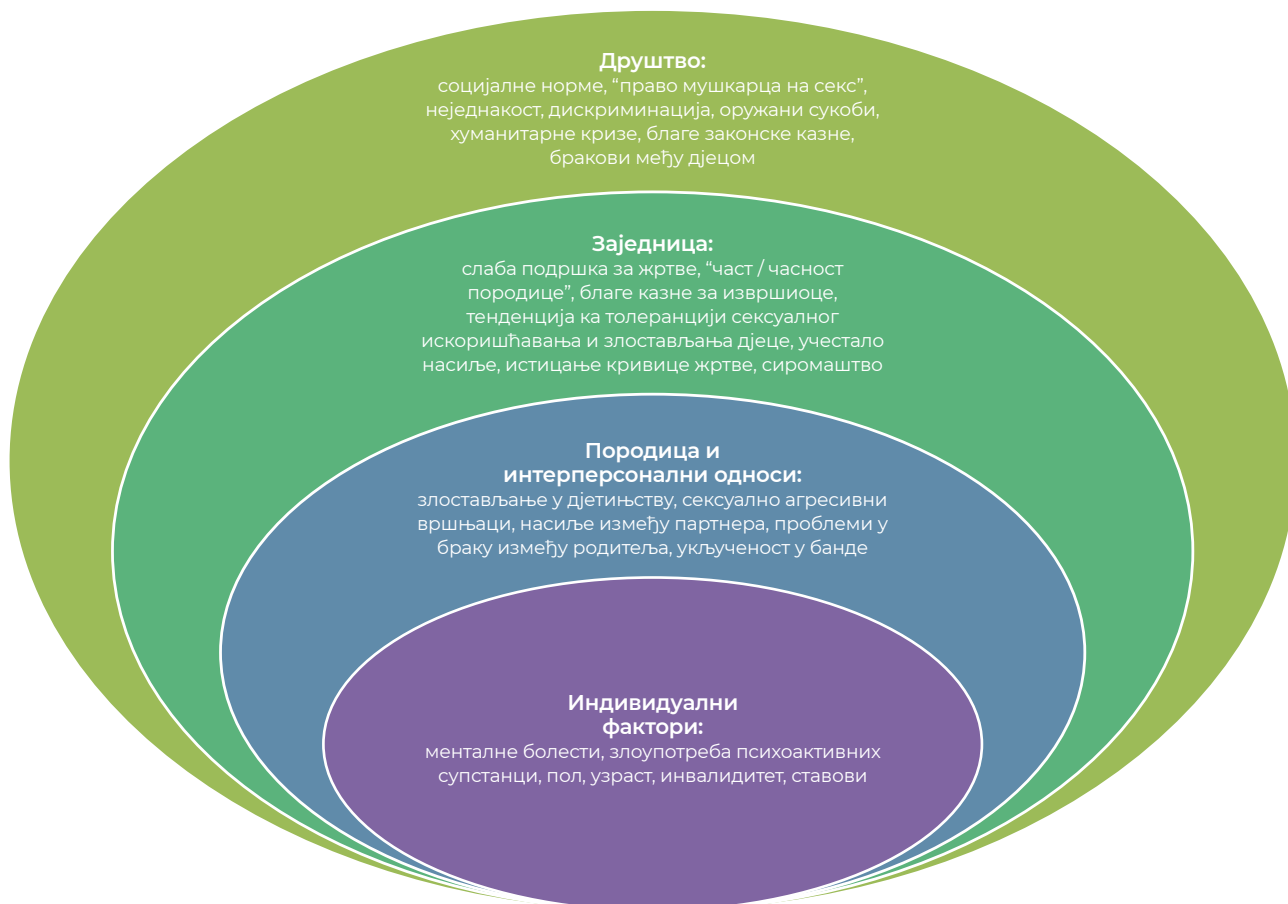
	QLD (Queensland)	NSW (New South Wales)	VIC (Victoria)	WA (Western Australia)
Покушај силовања	14 година	14 година	10 година	5-7 година
Силовање	Доживотно	Доживотно	25 година	14-20 година
Контактни сексуални преступ против дјетета	Доживотно	Доживотно	25 година	7-20 година
Неконтактни сексуални преступ против дјетета	20 година	20-25 година	15 година	4-10 година
Посједовање материјала искоришћавања дјетета	14 година (20 година *)	10 година	10 година	7 година
Производња материјала искоришћавања дјетета	20 година (25 година *)	10 година (14 година ако дијете има мање од 14 година)	10 година	10 година
Дистрибуција материјала искоришћавања дјетета	14 година (20 година *)	10 година	7 година	10 година
Онлајн grooming дјетета млађег од 16 година	5 година (10 година ако дијете има мање од 12 година)	12 година (15 година ако дијете има мање од 14 година)	5-10 година	5 година (10 година ако дијете има мање од 13 година)
* Ако се користи услуга анонимизације или скривена мрежа				

Прилог 5. Законска добна граница за пристапак на секс у Европи

Извор: <https://jakubmarian.com/age-of-consent-by-country-in-europe/>

Прилог 6. Фактори ризика за извршење СИЗД-а

Извор: Radford, Allnock, Hynes (2015)

О АУТОРИМА

Др Срђан Вујовић у посљедњих десет година свој истраживачки фокус ставља на питања заштите дјеце кроз криминолошки приступ. Водитељ је и учесник више међународних истраживања и великог броја истраживања у Босни и Херцеговини и региону. Од 2017. године активно истражује и изучава тему сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце, а више од годину дана спроводио је пројекат подршке босанскохерцеговачким практичарима из ове области. Објавио је више научних и стручних радова с циљем јачања веза између рада научника и практичара за рјешавање питања криминала и одговора на таква понашања.

Др Горјана Вујовић запослена је као ванредна професорка на Катедри за психологију Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Научни степен доктора наука стекла је 2011. године у области социјалне патологије, што јој је уједно и уже подручје интересовања. Учествовала је у двадесет научних конференција те објавила преко тридесет научних радова и двије монографије. Као сарадник и истраживач учествовала је у неколико пројеката.

РЕЦЕНЗИЈЕ

Др сци Елмедин Муратбеговић, редовни професор

Универзитет у Сарајеву, Факултет за криминалистику, криминологију и
сигурносне студије,
Катедра за криминологију
emuratbegovic@fkn.unsa.ba

Сарајево, 17.02.2021. године

РЕЦЕНЗИЈА рукописа *„Формална реакција на извршиоце сексуалног
злостављања дјеце: Студија о добрим праксама“* аутора др сци Срђана Вујовића
и др сци Горјане Вујовић

Општи дио

Аутори већ на самом почетку врло прецизно апострофирају циљ ове студије, наводећи да ће њоме покушати мапирати добре праксе у реакцији на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце (у даљњем тексту: СИЗД) како у БиХ тако и у свијету. Они реализују дату студију посматрајући реакцију као сваки облик формалног систематског дјеловања на извршиоце ових протуправних понашања. Аутори такође напомињу да ће се ова студија фокусирати само на оне приступе који одговарају правној традицији у БиХ. Рукопис је базиран на квалитативним методима прикупљања података, које укључују анализу садржаја докумената, догматско-правни метод и метод испитивања кроз полуструктурисане интервјуе. Узорак респондентата у интервјуима су бх. (9) и страни (12) експерти из области и професионалци надлежни за рад з извршиоцима СИЗД. Аутори се посебно баве основним елементима феномена СИЗД, који су по њима кључни за одабир адекватних мјера реакције на извршиоца. Они сматрају да су доминантни и пажње вриједни: карактеристике дјетета као жртве; карактеристике извршиоца и манифестовано понашање или радња извршења. Према њима, узраст дјетета жртве, његова/њена зрелост, као и пол дјетета често детерминишу степен посљедица по жртву, што аутори доводе у везу с избором реакције за извршиоца.

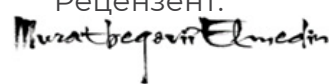
У својој анализи аутори напомињу да су карактеристике извршилаца различите, па на неке од њих, према њима, треба примијенити мјере заштите и поступања у њиховом најбољем интересу (нпр. дјеца извршиоци СИЗД), док се у неким случајевима оправданим сматрају и дугорочне затворске казне. У закључним разматрањима аутори сматрају да нису сви облици СИЗД-а једнако тешки, па и сама реакција на њих мора бити различита. Аутори сматрају да се неки од њих могу сматрати лаким кривичним дјелима (нпр. grooming), док се други облици сврставају у тешка кривична дјела. Овај Рукопис без икакве дилеме може представљати изузетан извор за унапрјеђење научних, стручних али и наставних процеса у институцијама које у својим надлежностима и обавезама или свом академском опусу имају непосредно или посредно бављење проблематиком СИЗД-а.

Исказани приступ аутора, којим недвосмислено желе учинити разумљивијим област СИЗД-а уопште, чини рукопис вриједном монографијом. Такође, уважавајући дидактичке стандарде у области друштвених и хуманистичких наука овај рукопис може пружити квалитетан садржај и за бројне универзитетске и школске предмете и у образовном погледу. Специфичан спој практичних рјешења, с једне стране, с уводним теоријским експланацијским дијелом, с друге, представљају солидан основ за едукацију по специфичним тематским цјелинама. Квалитет овог рада огледа се у и његовој методичкој и методолошкој опремљености, чиме задовољава предвиђене стандарде утврђене за монографска дјела широког дијапазона употребе, нарочито за конкретне теме каква је ова.

Закључак и приједлог

У поднесеном рукопису аутора др Срђана Вујовића и др Горјане Вујовић, „ФОРМАЛНА РЕАКЦИЈА НА ИЗВРШИОЦЕ СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШЋАВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЈЕЦЕ: Студија о добрим праксама” сачињено је неколико сегмената анализе проблематике СИЗД-а. Сваки од сегмената представља посебну структуралну јединицу. Расправе и теоријско постављење тезе аргументоване су конкретним и концизним налазима и закључцима, који овом дјелу дају посебан како научни тако и стручни значај. Усмјерена пажња према издвојеним облицима проблема који прате процес СИЗД-а овом дјелу дају посебан квалитет. На крају, без икакве сумње, може се исказати да је рукопис по оригиналним резултатима истраживања, методологији те научним чињеницама и ставовима актуелно штиво које својим садржајем доприноси развоју не само истраживачке праксе већ у значајној мјери и теорије у области СИЗД-а уопште.

На основу изнесеног сматрам да су испуњени сви услови за објаву овог рукописа у виду монографског дјела, при чему није неважно нагласити да се рукопис препоручује као вриједно научно и стручно дјело, али и као вриједан извор за високошколску едукацију у бројним психолошким, правним, политолошким, криминолошким и другим сродним научним дисциплинама.

Рецензент:

Др Сци Бојана Маринковић

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

РЕЦЕНЗИЈА рукописа „Формална реакција на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце: Студија о добрим праксама“ аутора др сци Срђана Вујовића и др сци Горјане Вујовић

Источно Сарајево, 15.02.2021. године

Рукопис аутора др сци Срђана Вујовића и др сци Горјане Вујовић под насловом Формална реакција на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце: Студија о добрим праксама представља изузетно квалитетну, опсежну и значајну студију о добрим праксама и њиховим ограничењима у реакцији према извршиоцима сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце. Аутори су направили систематску анализу у овој области у Босни и Херцеговини, што представља основу за позитивне промјене у званичним политикама. Рукопис је систематично, прегледно и јасно представљен.

Аутори студије уочили су сложеност овог проблема, идентификујући много питања која се морају размотрити у циљу адекватног реаговања на извршиоце ове врсте антисоцијалног понашања. Посебно је значајно што су аутори успјели селективно приступити и идентификовати различите праксе у овој области и узети примјер оних које се могу примијенити на друштвене околности у нашој земљи, поштујући прихваћене међународне стандарде и важећи правни оквир.

Од изузетног значаја је приказ свих добрих пракси у свијету који може бити одличан основ за усвајање закона о регистрима лица која су извршила дјела СИЗД-а у БиХ, као и корекцију постојећих закона. Аутори су приказали каква је пракса у реакцији према идентификованим извршиоцима кроз кривичноправни и пенални систем у Босни и Херцеговини, те навели преглед добре праксе у реакцији на извршиоце СИЗД-а у свијету.

Аутори су користили квалитативне методе прикупљања података, које укључују анализу садржаја докумената, догматско-правни метод и метод испитивања кроз полуструктурисане интервјуе. Битно је истаћи да су испитаници у овим интервјуима били домаћи и страни експерти из области и професионалци надлежни за рад с извршиоцима СИЗД. Посебно је значајно што су аутори истакли и какав је третман извршилаца СИЗД-а у казнено-поправним установама, као и каква је сврха кажњавања у савременом кривичном поступку, те најбитније што су истакли јесте примјер добре праксе у избору врсте и мјера санкције и повезаних мјера. Анализирајући постојећу ситуацију у свијету и код нас и ослањајући се на обимну и релевантну истраживачку грађу, аутори су направили квалитетну синтезу студије. На основу свега што су навели аутори су истакли и систематизовано приказали посебне закључке и препоруке ове истраживачке студије. Осим тога евидентно је

да документ представља оригиналан, веома актуелан приступ, што се огледа како у самом избору теме, тако и коришћене литературе.

Имајући све наведено у виду са задовољством предлагем Издавачу да документ Формална реакција на извршиоце сексуалног искоришћавања и злостављања дјеце: Студија о добрим праксама, аутора др сци Срђана Вујовића и др сци Горјане Вујовић, публикује, сматрајући да може бити од велике користи друштву, установама које се баве овим деликтима и научним радницима.